

Созарукъланы Норий

**НАРТ
ЮЗЮКНЮ
ЁЗЕГИ**

Джырла, назмула, хапарла, пьеса

Созарукъланы Норий

**НАРТ
ЮЗЮКНЮ
ЁЗЕГИ**

Джырла, назмула, хапарла, пьеса

Черкесск, 2014

Созарукъланы Н.Ш. НАРТ ЮЗЮКНЮ ЁЗЕГИ Джырла,
назмула, хапарла, пьеса. – Черкесск, 2014 дж. – 108 б.

Эта книга – очередное литературное произведение поэта-песенника, заслуженного журналиста Карачаево-Черкесской Республики, интернационалиста и общественного деятеля Созарукова Нория Шогаибовича. В неё вошли новые стихи и песни автора, в которых воспеваются чистая и светлая любовь, преданность к Родине, патриотизм и интернационализм, большая гордость за свой многострадальный и трудолюбивый народ, чья трудная и мудрая жизнь протекает в райском уголке Земли, у подножья Эльбруса. Также в книгу вошли рассказы, повествующие о печальной судьбе людей, современников и свидетелей тех ужасных, кровавых событий, которые испытали на себе и пережили все тяготы депортации в 1943-1957 годы. В своих коротких рассказах автор предельно точно и правдиво описывает весь ужас геноцида и тирании государства по отношению к своему же народу.

В книге так же достойное место занимает одноактная пьеса «Атайтмаз бла тубешиу» (Встреча с йети). В ней автор описывает жизнь, быт и нрав вернувшегося на родину своих предков карачаевского народа, сохранившего свои национальные обычаи, традиции и культуру после 14-летнего пребывания на чужбине.

Надеемся, что эта книга Нория Созарукова окажет духовную, моральную, нравственную поддержку в патриотическом воспитании подрастающего поколения, свежей, благоприятной струёй вольётся в общий труд развития и сохранения национальной культуры своего народа.

Рецензентле:

Бостанланы (Ёзденлени) Зубайда, Айгуфну кызы,
Доюнланы Муссаны джашы Абдурахман.

Созарукъланы Шогъайыбны джашы Норий 1950 джыл ноябрь айны 14-де Къыбыла Къазахстанны Мактаарал районуну Красный Авангард деген бёлюмюнде туугъанды. 1957 джыл Шогъайыб юйдегиси бла бирге Кавказгъа къайтханды. Алай бла Норий Эски Джёгетей элде ёсгенди, окъугъаны да анда болгъанды. Орта школну тауусхандан сора эл мюлкде урун-нганды. Назму джазаргъа тырмашыуун 14 джылындан башлагъанды. «Къарачай» газет бла (ол замандагъы «Ленинни байрагъы») школда окъугъан джылларында огъуна байламлылыкъ тутханды. 1997 джылгъа дери тюрлю – тюрлю ишледе, къуллукълада ишлей келгенди. Урунуу бёлекледе бай иш сынам алгъан Норий

джамагъатны джашауундан, аны къууанчындан, джарсыуундан да толу хапарлыды. Аны ючюн болур халкъны кёлюн, ич сезимлерин ачыкълаб джазгъан чыгъармаларыны окъуучулары джюреклерине къысха джол табханлары да.

1997 – 2000 джыллада Созарукъ улу республикан радио комитетни къарачай бёлюмюню хапарчысы болуб тургъанды. Андан да «Къарачайны» редакциясыны тилеги бла газетни къуллукъчусу ишге кёчгенди. 2000 джылдан бери ол ишдеди. Баш билими барды (Къарачай-Черкес кърал университетни филология факультетин тауусханды). 2000 джыл Россия Федерацияны Журналистлерини союзуну къурамына киргенди. 2007 джылда уа, Норийге «Къарачай-Черкес Республиканы махтаулу журналисти» деген сыйлы ат берилгенди. 2003 джылдан бери республикабызны Журналистлерини союзуну «Къарачайны» редакциясында ал башланган организациясыны тамадасыды. Аны бла да къалмай, ишлеген коллективинде да, халкъ ичинде да джамагъат ишлеге тири кёшулгъанлай турады. Аны ючюн джамагъат организацияладан, КъЧР-ни Халкъ Джыйылыуу бла Правительствосундан эмда Россияны профсоюзларындан орден эмда медалла, кёб Хурмет грамота берилгендиле анга.

Къайда, къаллай къуллукъда болса да, Созарукъ улу чыгъармачылыкъ ишин кёймагъанды, талай энчи китабны авторуду, поэтди. Ол джазгъан джырлары Къарачай-Черкесни да, Къабарты-Малкъарны да махтаулу джырчылары джаратыб джырлайдыла, джамагъат

суююб тынгылайды. «Къарачайым-Малкъарым» деген джыры уа, Москвада къарачай-малкъар халкъны джаш тёлюсюн айнытыр эмда джакълар ючюн къуралгъан «Эльбрусид» атлы фондха гимн болгъанды.

Норий поэзия, проза джаны бла да белгили авторларыбызны бириди. Аны чыгъармалары «Къарачай поэзияны антологиясына», тюрк тилли халкъланы джаш поэтлерини чыгъармаларындан къуралгъан джыйым китабха эмда КъЧР-ни Республикан китаб издательствосу чыгъаргъан «Заман» деген джыйым китабха тюшгендиле, «Минги Тау» журналда басмаланадыла. Созарукъ улу сабийлеге деб да джазады назмула. Ала «Илячин», «Маъметекей» деген сабий журналлада, республикан эмда «Заман» газетледе басмаланганлай турадыла. Поэт, журналист Созарукъланы Норий миллет адабиятыбыз бла маданият хазнабызны, тил байлыгъыбызны сакълар, айнытыр джанындан тыйынышлы юлюш къошханлай тургъан джазыучубузду.

Биджиланы Зарема.

КъЧГУ – ну адабият эмда журналистика кафедрасыны доценти, филология илмуланы кандидаты.

Ал сёз

Ана тилибизде чыкыгъан хар джангы китаб халкыбызгъа саугъады, аны тин хазнасына кёшүлгъан насыб бюртюкдю. Фахмулу поэтни, джырчыны, Къарачай-Черкес Республиканы махтаулу журналисти Созарукъланы Норийни, бу китабы да Къарачайны адабиятына джангылыкъ кёшхан китабланы бириди, деб ышанабыз. Аны «Алан туудукъла», «Тыбыр джуртну тёрюдю», «Сени ючюн», «Джюрек джылыу табылса», «Алтын чирчик бутакъчыкъда кюбулад», «Сени кёрсем» дегенча, халкыны терен, бай тилинде ариу, суратлау халда уста джазылгъан назмулары «Къарачай поэзияны антологиясына» да тюшгендиле, дагъыда талай чыгъармасы республикан китаб издательство чыгъаргъан «Заман» деген джыйым китабха киргендиле. Кёб болмай а басмадан «Эки учар къанатым» деген энчи назму китабы да чыкыгъанды. Ана сютча таза тилибизни балсыта, ёмюрледен келген миллет адетибизни, поэзияда назму джорукъларыбызны да сакълай билгени, аланы байындырыгъа тырмашханы Норийни хар чыгъармасында эслениб турады. Аны бла бирге поэзияда джангы, энчи «сокъмакъ» айырыргъа хыйсабы джетгени да танылады. Аны назмуларында кёб тюрлю тема ачыкъланады: туугъан джерини ариулугъу, халкыны намыс кючю, тауулан ашхы адетлери, суймекликге, ингил сезимлеге, тазалыкъгъа баш уруу, къарнаш халкъла бла шохлукъну багъалатыу.

Кавказны лирика сыфаты Созарукъ улуну поэзиясында, кюру табигъатны юсю бла болуб къалмай, джуртубузгъа суймекликни, адамлыкъны, урунуу юслери бла да ариу тукъум кёрюнеди. Автор назмугъа сынгар да магъана джаны бла къараб

къоймайды, аны къурау джорукъгъа да уллу эс бѣледи. Сѣзлери, базманда чегилгенча, сыйдамланыб джете-диле акъ къагъытха. Быллай назмулагъа макъам салгъан да тынч болады. Сѣз ючюн, **«Къарачай-Малкъарым»** деген ариу джыры, бирсилери да анга шагъатлыкъ этедиле. Аны 30-дан аслам джыры бюгюнлюкде Къарачайда, Малкъарда да джырланады.

Поэтни чыгъармачылыкъ ишинде суймеклик лирика аслам орун алады. Ол тема аны джазгъанларында «къургъакъ», субай сѣзле бла суратланмайды, авторну сезимлерин, оюмларын ачыкъ кѣргюзген, тынч ангылашынган, эсде къалырча айтылгъан тизгинле бла бериледи. Сѣз ючюн, **«Кѣлню къатына келиб...»** деген назмусунда суймеклик сезим былай ачыкъланады:

«... Джарсыу кюнле салгъан бу джюрек джара
Ушатыб джангыз къалгъан дуадакъгъа,
Барыучанма, тансыкълай, сени кюсей,
Бу азабдан кесиме себеб излей...»

Арт джыллада, **«Къарачай»** газетни хапарчысы болуб ишлей, кѣб ашхы адамны юсюнден хапар джазгъанды, миллетни джарсыуларына окъуучуну эсин бѣлдюргенди Норий. Бай тил бла джазылгъан оюмлу статьяларын, очерклерин, интервьюларын газет окъуучула хар къуру да джаратадыла. Анга «Къарачай-Черкес республиканы махтаулу журналисти» деген сыйлы ат аталгъаны да журналист ишине керти, тыйыншлы багъады.

Бу джангы китабында Созарукъ улу драматургиягъа да эс бѣлгенди. «Атайтмаз бла тюбешиу» деген къысха пьесасында автор геройларына энчи тюрсюн, энчи хали береди. Аланы сыфатларын, ич дунияларын кескин, суратлау мадарла бла толу

ачыкъялды, аланы юслери бла адам халини, адебни, намысны хакъындан ойлашдыргъан оюмла айтыладыла, миллетибизни асыл шартлары кёргюзюледиле. Аны бла бирге иймансызлыкъ, джахиллик, зарлыкъ дегенча осал затла хыртланадыла. Пьесаны баш геройлары, къаллай болумгъа тюшселе да, тюзлюкню тутхан адамла болгъанлары себебли, муратларына джетедиле.

Эски Джөгетей элден чыгъыб, чыгъармачылыгъыны юсю бла аты Джерле Арасы тенгизни джагъаларына дери джетген поэтни джюрек ауазы, джамагъатда халкъла арасы шохлукъну, рахатлыкъны бегитир ючюн кюреше этген ишлери бюгюнлюкде анга къарачай миллетни творчество интеллигенциясыны ичинде тыйыншлы орун алыргъа эркинлик бередице. КъЧР-ни халкъ поэти Лепшокъланы Хусейн, анга бу сёзле бла багъа бере, кёбле айтырыкъны айтады:

Кенгкъанат къуш

Къаламынг джазад,
Булбулча джырлай,
Сёзлерингде гюлле
Сейир чагъыб.
Тизгинлерингде чучхур
Шоркъулдай,
Кюмюш бурчагъы
Тохтаусуз агъыб.

Кёкню аулагъан
Кенгкъанат къушла
Санайла сени
Огъурлу тенгинге.
Этесе керти

Ишле, джумушла,
«Къарачайым - Малкъарым»
Белгилид кенгнге.

Къуллукъ этесе
Таулу халкъынга,
Таукел учунуб
Адамла ючюн.
Дайым, кертисе
Этген антынга,
Халкъла билелле
Фахмунгу кючюн.

Адамлыкъ толкъун
Къанатын бурад.
Махтаугъа, сыйгъа
Тыйыншлыса сен.
Джарыкъ джулдузунг
Джаннганлай турад,
Халкъ бла бирге
Къууанама мен.

Тау къушла кибик
Учуб джырларынг,
Хар бир джюрекни
Къууанчха ачыб.
Огъурлудула баш
Умутларынг,
Джашайла ала,
Сейирлик чачыб.

Сени джырларын
Халкъынгы джолуд,
Чакъырадыла
Джаз бла джайгъа!
Джюрегинг
Накъут-налмаздан толуд,
Керти уланса сен Къарачайгъа!

Джангы китабы бла таза джюрекден алгъышлай,
фахмулу къарнашыбыз **Созарукъланы Норийге**
чыгъармачылыкъ джолунда джангы, уллу
джетишимле теджейме. Ызы къалын болсун!

***БОСТАНЛАНЫ** Зубайда,
устазланы квалификацияларын ёсдюрген
Къарачай-Черкес институтну къарачай-малкъар
эмда ногъай тилле бла адабиятланы кафедрасыны
тамада устазы, соискатель.*

Биринчи бёлом

ДЖЫРЛА

Сенден келлик кёгюрчюн

Джаиш:

Кюн къыздыра, джел сызгъыра,
Булут сюре булутну,
Мен джетгенме сизни джуртха,
Болуб ашхы умутлу.

Сени соруулай келгенме,
Аякъ тюбде сынмай чёб,
Арыб - талыб, инджилгенме,
Джол къоратыб былай кёб.

Къыз:

Соза турма, кёб тюл эсе
Алыб келген хапарынг,
Разы бол сен, дженгил кетсем,
Биртда азды заманым.

Анам джумушха ийгенди,
Сакълаб турад ашыгъыб,
Айыб алырым келмейди,
Былай заман ашырыб.

Джаш:

Аллах сеннге басым берсин,
Тёзюмлююк - ананга,
Юйюгюзге къууанч келсин,
Ашыкъмай бир тынгыла.

Интернетге къарай кетиб,
Тюрсюнюнгю таныдым,
Татлы сезим тентек этиб,
Сени излей арыдым.

Къыз:

Келечи да джюрютмейме,
Интернетге тиймейме,
Телефон бла сёлешмейме,
Салам къагъыт иймейме.

Сора менден не керекди,
Нек бёлесе эсими?
Инджилдинг деб, гюнахлыгъа
Санамайма кесими.

Джаш:

Тохта, алай бек чарлама,
Сёзюме бир тынгыла,
Сюйюб кьююб алджагъанма,
Айтханымы ангыла.

Керек тюлдю сенден башха
Меннге джашау нёгерге,
Джюрегимде джаннган отха
Чыдам джокъду тёзерге!

Къыз:

Не айтайым бюгюн сеннге,
Танымайын, билмейин?
Джанынга къалай тиейим,
Ышармайын, кюлмейин?

Бармыд сени «Мерседесинг»,
Тюблю - башлы юлеринг?
Болурламы алиментле
Даулагъан «бийчелеринг»?

Джаи:

Огъай, огъай. Бош айтаса
Аллай ауур сёзлени,
Джанымдады паспортум да,
Кёз джетдирчи сен бери.

Излемейме, бил сен аны,
Намыс джолдан таяргъа,
Ёксюз джаланбыдырланы
Джамагъатха джаяргъа.

Къыз:

Кёз тиймесин сыфатынга,
Ушагъыулуд сюегинг,
Сау къыркъ джылны узагъына
Болмагъанмыд суюгенинг?

Къайдадыла элинг, юйюнг,
Саумудула къартларынг?
Бармыдыла малынг, мюлкюнг,
Этгенмисе артларын?

Джаш:

Саудула атам, анам да,
Шукур болсун Аллахха!
Кёбдюле джууукъларым да,
Нек джетгенсе алагъа?

Тау элдеди туугъан юйюм,
Машинам да - арбазда,
Бек огъурлуду юйюрюм,
Кирлик тюлдю арагъа.

Къыз:

Хар тилекчи, илешсе деб,
Айтад джылы сёзлени,
Алландырыб кюрешме да,
Учундуруб кёр мени.

Танылыбды эл джашауну
Сайлагъанынг шахардан,
Кёрюнесе, келген кибик
Доммай тюзден, Махардан.

Джаш:

Ата юйюм болгъан элни
Табигъаты джандетди!
Суююб, сыйлаб, шох джашагъан
Тийребизде адетди.

Къартларыма келин болсанг,
Хурметлерин эсгериб,
Ала да багъалатырла,
Толу разылыкъ бериб.

Къыз:

Ушагъыусуз, кёб заманны
Тыйдынг мени, сёз башлаб,
Газ тартылмай тургъан элге
Къызынмайма, эс ташлаб.

Бир да джокъду бусагъатда
Эрге барыу эсимде,
Джан - Аллахны, сан - адамны,
Эркинлигим - кесимде.

Джаш:

Бек сюеме, бек излейме,
Мыдах этме кѣлюмю,
Кел да таны, шо, тилейме,
Къонакъ суйген элими.

Кѣргюзюрме тау тюрбюнде
Тангны къалай атыуун,
Сынатырма хар кюнюнгде
Суймекликни татыуун!

Къыз:

Сагъат ѳтдю аз кеминде,
Джумушума барайым,
Сеннге мени джюрегимде
Орун бармыд, къарайым.

Буздунг джюрек тынчлыгъымы,
Сагъыш басды аны ючюн,
Алыб къайтыр джууабымы
Сенден келлик кѣгюрчюн.

Кюн да суйюнюб тиеди

Атынгы сагъынсам, сагъышлы болама
Къолуму салама мен джаш кёкюрекге,
Сансыз этиб турма, тузну себген кибик
Суймеклик инджитген джаралы джюрекге.

Кёлюм - джюрегим къууанчлы кёлтюрюлед,
Джарый болурмуса сен да, мени кёрсенг?
Сени суйгенли джетгенме ол болумгъа,
Шо, не боллукъду, бир джылы джууаб берсенг?

Сени таныгъанлы тынгысыз джюрегим,
Кишиге илешмей, бир сени суюди,
Огъурлу тюрсюнюнг кёзюмде турад да,
Эртден сайын кюн да суйюнюб тиеди.

Таралыб туруудан дараджа бармыды?
Келишейик да, бир оноулу болайыкъ,
Мени бла джашаргъа бу дуния тармыды?
Тутдур къолунгу, насыбха джол салайыкъ.

Батханма да умут кёлге

Къайдаса сен, къайдаса сен, кёгюрчюнюм,
Джазыууму насыб кылы, джарыкъ кюнюм?
Бирде, тюбеб, сенден тансыкъ алалмайын,
Турама мен, тюнгюлюб да къалалмайын.

Тынгылайса, болумуму биле-биле,
Джарсыууму кёрмегенча, кюле-кюле.
Къашынгы кер, халымы кёр, ойлаш да сен,
Тилегиме джылы джууаб излейме мен.

Сюегинг да, сыфатынг да - суююм къала,
Джашайса сен, элибизге къууат сала.
Кёлюнг уллуд, учхан кибик мийик кёкде,
Сакълайма мен, батханма да умут кёлге.

Тамам суюлюб, талпыб, куюлюб азгъанма мен,
Атынгы да тыбыр ташха джазгъанма мен,
Энди джалын джабыб кёйгъунчу атынгы,
Юйлю бол да, толтур ашхы муратымы!

Орайда

Атанг атагъан атынг Алина,
Мен атагъан ат - Орайда,
Джомакъда къызча, джарай халкъынга,
Ушагъанлай тур нюр джайгъа.

Припев:

*Ой, джан тылпыуум, джюрек джылыуум,
Мёлек сыфатлы Орайда,
Сеннге тенг джокъду, насыб джулдузум,
Аламда, джерде - хар къайда!*

Ариу кыйылгъан санларынг, энинг –
Марал мюйюзден джаяча,
Кямар джасагъан къыз кёкюрегинг –
Ёмюрлюк, ёхтем къаяча.

Припев:

Къууанчда, тойда аякъ алышынг –
Кёгюрчюн къанат кергенча,
Джюрек джылыта, айтхан алгышынг –
Кетмезлик къууанч бергенча.

Припев:

Насыб суйюнсе, джулдузлу кёкден
Сеннге чепкенлик бичерем,
Къол ууучларынг гоппан болсала,
Балсытыб, суусаб ичерем.

Припев:

Аллах буюруб, джюрек тёрюнге
Суймеклик сокъмакъ салгъаем,
Атанг - ананга, джууукъгъа - тенгнге
Кюёу болуб бир къалгъаем!

Припев:

Акѣмѣлегим

Кѣонакѣлыкѣда илешдим да сен ариугѣа,
Башым кѣалды сау болмазлыкѣ бир ауруугѣа,
Джюрегими кѣойгѣанды ол барамтагѣа,
Мындан озсам, кѣаллыкѣма мен бир хатагѣа.

Припев:

*Бу аурууну ѣмюрлени узагѣына
Ненча адам тѣушген болур тузагѣына?
Ахырысы, ол аурууну аты кѣалайд,
Хар кимни да джюреклерин нечик тарайд?*

Усу тутса, от салады джюреклеге,
Кѣюдюреди, мыдых этиб тѣгед джерге,
Бирде уа ол инджи болуб тагѣылады,
Саулукѣ берген балхам болуб джагѣылады.

Припев

Джарсыу ызы терен болду бу аурууну,
Кѣоймады ол менде чыдамны, кѣарыуну,
Акѣмѣлегим, сѣйсенг - кѣорат, сѣйсенг - джашат,
Тѣюз оноу эт, джашауубуз болсун рахат!

Келечи

Тенгиме деб къыз тилерге
Атландым Тебердиге,
Джарыкълыгъым джюрегимде,
Азыкъчыгъым хызенимде.

Кийиннгеним - гинджи кибики,
Билгеним - келечилики,
Джолум узакъ, кёлюм токъду,
Келечиге ёлюм джокъду.
Келечиге ёлюм джокъду.

Припев:

*Я Аллах, болуш манга
Бу ишни баджарыргъа,
Ашхы муратына джетдири-и-и-б,
Халал тенгими къууандырыргъа.*

} 2 кере

Мени тенгим иги джашды,
Къарамыйыкъ, бурмачачды,
Саны субайд, бели тюздю,
Тургъан эли Сарытюздю.

Халиси бек джарашыулуд,
Къарамы ушагъыулуд,
Тюрсюню да суююмлюдю,
Омакъ, импорт кийимлиди.
Омакъ, импорт кийимлиди.

Привет:

Тамам бек тюнгюлсем
Тебердиге джетерден,
Кеси кесиме кёл этеме-е-е-е:
«Джигит бол бу джумушну юсюнде!»

} 2 кере

Барды, дейле, келинликни
Алакёз эгешчиги,
Джаратсам ол мёлекчикни,
Тенгим боллукъду келечи.

Буюрулса, айныб, онгуб,
Тенгиме баджа болуб,
Къол тутаргъа Къурман кюнде
Барырма Шам Тебердиге.
Барырма Шам Тебердиге.

Припев:

*Мен алгъа барама,
Ташлы джолда абына,
Келинликни алыб тенгиме-е-е,
Гитче эгечге да джол ачаргъа!*

} 2 кере

Кёлню къатына келиб...

Кёлню къатына келиб, бек таралдым,
Эсима тюшюре кёб ётген затны,
Джангылдым, джашлыкъ хорлаб, мен абындым,
Ышаныу къанатым да терк ууалды.

Джарсыу кюнле салгъан бу джюрек джара
Ушатыб джангыз кългъан дуадакыгъа,
Барыучанма тансыкълдай, сени кюсей,
Бу азабдан кесиме себеб излей.

«Суутмай къайнай тургъан сезимими,
Сен ийнакълдай тур», - дейме салкын джелге.
Къадар кълбыл кёрюр, деб, тилегими,
Умутум Къара-Кёлге элтед мени.

Кёлню къатына келиб, бек таралдым...

Ой, джаным-кёзюм

Кюн ышарад, чууакъ кёкден
Джылыуун теджей,
Чыпчыкъла да джырлайдыла,
Джарыкъ джюуюлдей.

Къыш кетгенди, джаз келгенди,
Джокъду джангылыч,
Чекни да белгилегенди
Нюрлю джангкъылыч.

Джашил аба кийгенд джёге,
Сюйюнеди джаз,
Чагъадыла, къууанч тёге,
Балий, бусакъ, наз.

Джангыз менме мыдах тургъан,
Джарымай кёлюм.
Джюрегинге джол табалмай
Бир айтхан сёзюм.

Къалмагъанды энди менде
Бир чыдам, тѣзюм,
Былай сууукъ нексе меннге,
Ой, джаным-кѣзюм?

Бюкме, эзме, джерге кѣмме
Сезимлерими,
Джашау джолда сансыз этме
Излемлерими.

Джазыу бизни джакълаб, насыб
Джабыуун джабса,
Мууал гоккам чагъарыгъед,
Ашауун табса!

Муратына джетсин

Таулу юйдеги кѳууанчлыды,
Арбазда той барады,
Хоншу-тийре да джарыкѳ болуб,
Тепсейди харс уруб.

Припев:

Огѳур аякѳлы болсун келин,
Мамырлыкѳгѳа бѳлесин,
Ата-ананы разы этсин,
Муратына джетсин!

Кѳонакѳ тепсиле джасалалла,
Алгѳышла айтылалла,
Ма бу кѳууанчдан кетмез зауукѳ
Табсын эки джууукѳ!

Припев

Джангы юйдеги ѳмюрлюкге
Бѳлениб суймекликге,
Насыблы болсун, татлы джашаб,
Кюннге, айгѳа ушаб!

Припев

Джюрек джылыу табылса...

Къатыгъыз бла озуб баргъан заманда
Кёрюченме терезенгде гюллени.
Сени бла бир юйделле, деб, ала,
Сукъланнганлай ашырама кюнлени.

Ёмюрюм да, тамам ушаб терк суугъа,
Ётюб барад, умут таугъа миндирмей,
Ауушлада бёлеб насыб джазыугъа,
Рахат этиб, джашау тюзге эндирмей.

Джангкъылычлай нюр тёгюучю ол гюлле
Киргендиле бир сейирлик тюрсюннге,
Эс бёлдюре, чакъыргъанча: «Кел юйге!»
Терезеден къарайдыла, сюйюне.

Мен да аллай бир сейир гюл болалсам,
Кёз туурангда чагъар эдим, джашнарем,
Сенден меннге джюрек джылыу табылса,
Тар болса да, къошунда да джашарем!

Джарыт юйюр тёрюмю

Джюрегими, эмиб, джауун ашайла
Тюрсюнюнге кьууат салгъан кёзлеринг,
Насыб джолгъа чакъыргъаннга ушайла
Джашауума кёллендирген сёзлеринг.

Припев:

*Ала кёзлю, керти сёзлю Зарема,
Насыбыма тюбериме ийнандыр,
Сюймекликни кючюн кесинг сына да,
Джазыуумдан ёмюрлюкге кьууандыр!*

Бойсунама сезимими кючюне,
Сакъларыкъма, кьол берсе, деб, Къадарым,
Джарсысам да, чыдай, сени ючюннге
Джашарыкъма, джокъду башха мадарым.

Припев

Сюйюб, талпыб, ачдым санга кёлюмю,
Энди, кел да, къартларыма келин бол,
Толгъан айча джарыт юйюр тёрюмю,
Гюлле тёшеб, ачарыкъма джашау джол!

Экинчи бёлюм

НАЗМУЛА

Нарт юзюкню ёзегисе

Джашау кыйын кёрюнсе да, ётгюр халкым,
Болмаз сени Къадарынга салыр даунг,
Къадамача тура эсе, басмай «салкын»,
Тау киришни бийи болуб, Минги-Тауунг?

Тюзлюгюнгю кючю хорлаб, тобукълана,
Башын ийсе сокъуранган къанлы джауунг,
Табмазса сен кесингден бек насыблыны,
Кюн туюнде джылтырай эсе нюр Тауунг!

Нартла Джуртум, кюмюш Къобан айланч барса,
Къысхан кибик болад омакъ белибауун,
Къарачайым – Малкъарым, сен кёб джашарса,
Сюелгенде эки башлы ёхтем Тауунг!

Табигъатынг, джашнаб, джашлай тура эсе,
Мелхум джерден таба эсе гюл ашауун,
Тау миллетим, нарт юзюкню ёзегисе,
Тарихинги сакълаб турад акъбаш Тауунг!

Ана таба бурурем

Адамлагъа теджей саулукъ, игилик,
Чууакъ кёкден кюн таякъла энселе,
Джюрегинде уллу, таза суймеклик
Болгъанлагъа джарарыкъбыз, деселе.

Джюрегими кериб, ачыб арасын,
Кюн таякъгъа кенг илипин къурурем,
Ёшюнюне къаты къысыб баласын
Джангыз къалгъан ана таба бурурем!

Тамбийланы Къасботха

Сыбызгыны, эжиуню да озалдынг,
Къыл къобуздан тау макъамла сыгъалдынг,
Нарт айтыуча керти сёзлю джырладан
Басхыч салыб, махтау тикге чыгъалдынг.

Халкъгъа джарай, ётедиле джылларынг,
Тёлюлеге саугадыла джырларынг,
Фахмунг бла джетдинг «**Халкъ джырчы**» атха,
Хурмет сеннге - Тамбийланы Къасботха!

Зарлыкъ

Осал халиди зарлыкъ,
Такъыр кёллю джашатад,
Беред да джюрек тарлыкъ,
Пакъыр джаннга ушатад.

Сыйсыз бол, дейд, адебсиз,
Сёгюм джолгъа салады,
Этиб миллет адетсиз,
Уят къоймай алады.

Излейд ол хар адамгъа
Ауруу болуб тиерге,
Ёрлеб чыгъыб, аламгъа,
Джерге джарсыу иерге.

Къыйнаб таза джюрекни,
Къайгы салыб кетеди,
Бузуб халал тенгликни,
Эл бедишлик этеди.

Ёсюб келген тёлюле,
Андан кенгде къалыгъыз!
Унутмазча ёмюрде,
Эсигизге алыгъыз:

Адеб, намыс, адамлыкъ
Тюзлюк джолда бегирле,
Зарлыкъ, тарлыкъ, осаллыкъ
Джазгъы къарча эрирле.

Алгышлайма

«Амин!» - дегиз шохум, тенгим, танышым да,
Сизлегеди джырым, сёзюм, алгышым да.
Тилекчиме сизни ючюн мен Аллахдан,
Джазыуугъуз сакъласын, деб, хар палахдан.

Джангы джылда юсюгюзню къууанч басыб,
Ёмюрлюкге джесир этсин кетмез насыб,
Джашау джолда нёгер болуб тюзлюк, тенглик,
Хар биринге Аллах берсин кёб игилик.

Къартларыгъыз къууат сала тёрюгюзге,
Туудукъчукъла асыу бола кёлюгюзге,
Урунууда, мамырлыкъда зауукъ кёре,
Хош джашагъыз, бир-биринге къучакъ кере.

Кёб болсунла быллай джарыкъ кюнлеригиз,
Джырласынла учунуб джюреклеригиз,
Таза, кирсиз болуб турсун иннетигиз,
Зорлукъ ачыу сынамасын миллетибиз!

Сакъларыкъъма

Кенг орамны джарытады толгъан ай,
Чууакъ кёкден суйюм тёге къарайды.
Ушакъ эте барабыз, сабыр атлай,
Суймекликни баш излеми алайды.

Къышхы кече уюгъанды, шош болуб,
Аякъ тюбде джырылдайды сууукъ къар,
Ахсынама бир-бирде, терен солуб,
Джашауумда тюбейле да къая, джар.

Бюгече да, умут юзмей, атлайма,
Джазыу меннге насыб юлюш этсе, деб,
Сезимлерим ашыкъдыра, сакълайма,
Айтхан сёзюм джюрегинге джетсе, деб.

Орамны уа эки джанын толтуруб,
Тизилишиб сюелелле чыракъла,
Джылтырайла - джанадыла, сир туруб.
Къалмагъанла къарангы тыгъырыкъла.

Болса да, мен джарымайма, кюлмейме,
Джарсыуум да джюрегимден къорамайд,
Джашау джолда не сакълайды, билмейме,
Белгисизлик инджиуюме джарамайд.

Кече сууукъ. Джол къората барабыз,
Кюрешеме чам - накъырда этерге,
Джууукъ болмайд, нек эсе да, арабыз...
Кёб къалмагъанд фатарынга джетерге.

Бир кёзюуде меннге къараб ышарсанг,
Муратымы къанатларын кереме.
Къолтугъунгдан кириб, атлам эталсам,
Онг джанынга чыкыгъан кибик кёреме.

Келирми да джангызлыкъны хорлар кюн?
Берирмисе джюрегинги джылыуун?
Джашарыкъма, сакъларыкъма аны ючюн.
Сынат, джаным, суймекликни татыуун!

Эсимде кѣурадым

Кѣбден бери сыфатынгы кѣурайма,
Джарыкъ этсенг, деб, булутлу кюнюмю,
Назму тизгинлеримде суратлайма,
Кѣгюрчюнюм, огѣурлу тюрсюнюнгу.

Кѣз туурамда тута кѣыз сюегинги,
Умутлума джылы салам берсенг, деб,
Излемейме, джууабсыз суймекликни
Мыдыхында сен да, менлей, кюйсенг, деб.

Джашау джолда бир тюбетсе, деб, бизни,
Насыбымы илешдириб кюрешдим,
Акѣылыма келелген ариулукѣну
Тюрсюнюнге, санларынга юлешдим.

Былай болсанг, деб джаратдым эсимде,
Мурат этдим, ашхылыкѣга кѣллениб,
Бек ашыгѣыб сакѣладым келиринги,
Джангызлыкѣны бешигине бѣлениб.

О сейирлик, тамашалыкъ дуня,
Бу саугъаны къалай эталды манга!?
Джюрегими, къанымы да джылыта,
Сен ышардынг, сюелиб кёз аллымда!

Шо, тюшюммюд бу сейирлик, тюнюммюд,
Назмуларымдан сен къалай чыгъалдынг?
Чыммакъ назик къолларынг бла узалыб,
Джюрегими ууучунга алалдынг?

Энди сеннге аманатды джюрегим,
Джазыу чархны, къайры сүйсенг, ары бур,
Толтуралсанг а, бар эди тилерим,
Бу зауугъум къорамазча этиб тур!

Бир болайыкъ

Болалмадыкъ шох юйюрлю,
Заман ётдю, тас болду,
Биз джашаучу тёртгюл юйню
Арбазы да ханс болду.

Чачылышдыкъ. Сабийле да
Болуб «бийсиз чибинле»,
Ала - менсиз, мен да - сенсиз...
Ётелле санау кюнле.

Кел, джангыдан бир болайыкъ,
Кюлдюрмейик халкъны да,
Тазалайыкъ ол арбазны
Кирин - кёурун, хансын да.

Насыб алкъын арбаздады,
Къол узат да сен бери,
Кетмез къонакъ бол, деб аны
Чакъырайыкъ ичгери.

Джакъынджик бла Джаубедек (Тамсил)

Джылан джырмаз къалын ёсген
Раса ханслы чегетде
Ушакъ этелле эки тенг,
Къарашыб бетден бетге.

Джакъынджик сёзге къызгъанды,
Джюрексиниб бекден бек,
Гугукга «этек джайгъанды»
Керти сёзлю Джаубедек.

«Хариб Гугук нек кычырад,
Тангаласында туруб?
Кюнюн зыраф нек ашырад,
Чырпылада бугъунуб?

Джангыз сёздю саулай джыры,
Гугук, Гугук, Гугук деб,
Не айтады ахырысы,
Нени кюрешед тергеб?

Башы олмуд джумушуну?
Санамасын джылымы,
Бёлюб ол татлы джукъуму,
Къоратмасын тынгымы!

Андан эсе уя салсын,
Гуртун кеси чыгъарсын,
Ана борчуна кьадалсын,
Баласына къарасын.

Джарашыулу кёрюнсе да,
Кенг джюрюйдю, сууукъду,
Булбул болургъа сойсе да,
Аты «Битли Гутукду»!

Керексиз кёб кырылмасын,
Махтау табыб турлукъча,
Мени ючюн къайгъырмасын,
Кирли тюлме, Гутукча...»

«Тохта, кызма! Сени ючюн
Ёлюб бармайд Гугук да,
Ойлаш, этме аны сёзюн,
Адамлыкъны унутма.

Къалса да ол аман атха,
Кеси, элтиб, гаккысын,
Къоюб кетед аманатха
Энд чыгъарыкъ баласын.

Гуртха джатхан чыпчыкъ анга
Эмчек ана болады,
Эрке ёсген балачыкъ да
Зауукъ нюрден толады.

«Гугук» дегенден бир башха
Джыр билмейди джашауда», -
Дейсе, сёгюб къартха, джашха,
Излеб къаугъа ачаргъа.

Кертисинде болум былайд:
Эртден сайын кычырыб,
Джалкыау кыауумну ол хыртлайд,
Урунургыа чакырыб.

Насыб кёрмез ёмюрюнде,
Таза тутмай иннетин,
Зарлыкъ эте, сёз джюрюте,
Ыйлыкъдыргъан миллетин!..»

Джакъынджик бек салпыланды,
Ёпкеледи, «эл кыырды»,
Танг атаргыа, чырпыладан
Гугук энтда кычырды!

Илешдиред суююмюнг

Бек джаратыб, эркелете, ийнакълаб,
«Тау наныгъым» деб атадым атынга,
Къыйналлыкъма, сен чарламай, кёз сакълаб,
Менден башха джууукълашса къатынга...

Тынгы бермей, тебдире джюрегими,
Армау этиб, илешдиред суююмюнг,
Чертиб джаба санынги – сюегинги,
Чырайынга келбет къошад кийиминг.

Кёлюнг джарыб кюлсенг, ариу кёзлеринг
Ушайдыла аламда джулдузлагъа,
Дерсле бере айтхан акъыл сёзлеринг
Къыбыламалла школунгда къызчыкълагъа.

Окъуу джолда кертилигинг, болумунг
Джюрегинги ич дуниясын ачалла,
Иннетинги тазалыгъы, кенг фахмунг
Сохталагъа билим саугъа чачалла.

Ёмюрюнгю джыллары кёб болсунла,
Миллетинги тергеу саны джетмезча,
Аллах айтыб, тилеклеринг толсунла,
Зауукъ кюнле юйдегингден кетмезча!

Ючюнчю бѣлюм

УЛЛУ
АТА ДЖУРТ
КЪАЗАУАТДАН,
СЮРГЮНДЕН
ХАПАРЛА

Туугъан джеринде - ана къойнундача

Аджилааны Харунну кызы Хасанат 1923 джыл Огъары Теберди элде туугъанды, сабий джыллары да анда ётгендиле. 6-чы классда окъуй тургъанлай, школну къояды да, колхозда ишлерге джарашады: чага да этеди, дырын да джыяды, башха джумушлагъа да джарайды. Кесича джаш адамлагъа къошулуб, тепсеу ансамблде тепсеучю да, джырчы да болгъанды, къобузну да уста согъа билгенди. Аны анасы Азаматланы Сюлеменни кызы Хаджар, баш иеси эртде ауушса да, эки джашы бла джангыз кызына ёксюзлюк сынатмазгъа кюреше, колхозда уруннганды. Сабийлери уа, аякълана баргъанларына кёре, аналарына болушуб тургъандыла. Ачлыкъ-джаланнгачлыкъ келтирген ауур джылла ётюб, къралны экономикасы айный, джамагъатны джашауу да игиге бурула баргъан заманда немец - фашист зорчула, къралыбызгъа чабыуул этиб, 5 джылгъа созулгъан къанлы къазауатны башлайдыла. Халкыбызны сауут тутаргъа мадары болгъан эркишилери урушха кетедиле, къара ишни ауурлугъу уа къартла бла тиширыуланы боюнларына тюшеди. Ол джылланы эсине тюшюре, бюгюнлюкде 86 джылдан атлагъан Хасанат амма былай хапар айтады:

«Къазауат башланнганында ата, ана джанымдан да кёб онглу адам фронтха кетген эдиле элчилери бла бирге. Аланы кёбюсю урушдан къайтмай къалгъанды, бир къауумуну джазыуу уа бюгюн, бюгече да белгисизлей турады. Колхоз ишлени да тындыра, фронтха

болушлукъгъа деб чындай, къоллукъ дегенча затла эте, ахлуларын сакълаб тургъан тиширыулагъа, къартла бла сабийлеге энтда бир ауур сынам тюшеди - къанлы джауларыбыз (фашист аскерле) ёхтем Джуртубузгъа салыб келедиле. Олсагъатлай мюклени чаадыла, джашауубузда орун ала баргъан джангы кърал джорукъну бузадыла. «Джау джаулугъун этеди» деген айтыуну кертилигин аланы юслеринде кёребиз. Ары дери уа, ол мурдарланы джолларын кесер джанындан фронтха болушлукъгъа къуралгъан ишчи бригадаланы бирини къурамында ишлей, окопала къазгъанма, агъач кесгенлеге болушханма. Алай бла ол ишледе 6 айны урунганма...»

Хасанатха аллай джигерлиги ючюн кърал саугъа да (медаль) берилгенди. Джуртубуздан джау аскерле къораб, фронтну ызы да кюн батхан джанына терк халда кёче баргъан заманда, къазауатны ачыуун да унутдурурлай къыйынлыкъ кёбню кёрген, кёб азабны сынагъан халкъыбызны, ёмюрлюк джуртундан чыгъарыб, узакъ джары атхан эди! Ол ачы зорлукъну кёзююнден былай хапар айтады Хасанат: «Тангаласы бола, эшикни – терезени туюуб, хахайлаб, къара кийимли совет аскерчиле халкъны аякъ юсюне салгъан эдиле. «Сизни Орта Азиягъа кёчюребиз, джолгъа терк къуралыгъыз», – деб, ашыкъдырыб, алыб барыб «7 - чи Партсъезд» колхозну арбазына джыядыла. Алайдан Черкесскеге келтириб, вагонлагъа миндиредиле. Хар бир вагоннга 10 юйдегини адамын сыйындыргъан эдиле. Ой, мени Джаратхан Аллахым, сюргюн джолда ётдюрген 18 кюнубюзде ненча адамыбызны джашауу юзюлдю, ненча джарлы ана джюрек ауруулу болду!..

Бизни юйдеги Къыргъызияда Садовое деб бир элге туюшдю. Арадан 6 ай ётерге, алайдан «Калинин» атлы бир колхозгъа кёчдюк. Анда бизге юйчюк да, бачхачыкъ да бердиле. Мал къурадыкъ, кечинмек эте, джашаб башладыкъ. Ол заманда биз къуру ючеулен эдик. Нек дегенде, гитче къарнашчыгъым, Къобу Башында ишлей тургъан джеринден сюргюн болуб, бизден башха баргъан эди ары, Азиягъа. Анда уа ол да, аны нёгерчиклери да, садакъа джыя да, джан къалдыра, сау алты айны айланнгандыла адамларын излеб. Ма алай инджилиб туруб табхан эди ол бизни...»

Ол джыллада ачлыкъдан, аурууладан, хауа, суу джарашмагъанлыкъдан кёбле ёлгендиле. Аджиланы юйдегиде, Аллахха шукур болсун, аллай къоранч болмагъанды. 1945 джылда уа, Абдурахманов Альвий деб бир чечен джаш, Хасанатны кесини юйюне, ёмюрлюк нёгер бол деб, элтеди. Къыргъызстаннга баргъанлай, Хасанат, 6 - айлыкъ медицина курсилада окъуб, къазауат бошалгъынчы джергили больницада санинструктор болуб ишлегенди. «Калинин» колхозда, бир талай къарачай юйдеги, бирлешиб, заготпунктну малларын кютгендиле. 3-4 кюнню ичинде саууб алгъан сютлерин мал иесине бериб, аллай бирни да кеслерине юлешиб алыб, инджилмей джашагъандыла. Хасанатны анасы да биргесине джашагъанды...

«Къайыңларым, – деб хапар айтады Хасанат ама, – биз аланы тиллерин билмегенибиз себебли, бизнича сёлешиб тура эдиле. Кавказгъа къайтыу башланнганында мен, халкъым бла болмай, къайыңларым бла кетерге керек болдум. Алай бла Грозный шахарда 36 джылны джашадым. Аллай бир заманны ичинде

къайын джанындан мени джанымы къыйнагъан зат болмагъанды. Ала къарачайлыланы сыйларын мийик кёредиле. Сабийлени аталары партия къуллукъчу эди да, къайры ийселе, анда ишлей эди. Ал кёзюуде Грозныйде обкомну экинчи секретары болуб да турду. Артда аны Тольяттиде машинала чыгъаргъан заводда ишлерге ашыргъан эдиле. Энтда анда ишлейди, байламлылыгъыбыз да алгъынча турады. Чеченде къазауат башланнганында, башыбызны сакълай, бери къачыб келгенбиз...»

Хасанат бла Альвий 5 сабийни, ёсдюрюб, айыбларындан чыкыгъандыла. Алагъа ата джаны Альберт, Альмира, Тамара, Пальмир, Эльзара деб атагъандыла. Ала бери къачхынчы болуб келгенлеринде, Хасанат бла экиге айланнган эгечи 2 бёлмели фатарын алагъа бергенди. Джууукъ – тенг да 2-3 джылгъа джетерлей бир ашар зат, орун керек, юс кийим бериб болушханды. Ала кеслери да бирер ишге кириб урунадыла...

Хасанатны эки къарнашы да (Рашит бла Башир), анасы да (85 джылы толуб) ауушхандыла, Аллах рахмат этсин. «Мен къачан да, – дейди Хасанат, – юйдегим бла кесими тилимде сёлешиб тургъанма.

Сабийлерими барысы да таза сёлешедиле бизнича, ариу окъуйдула. Не десенг да, кеси Джуртунг, анангы къойнуча, къоркъуусуз кёре эдим! Къыйын кёзюу тюшгенинде, «Чыпчыкъ учса – тигенекге» дегенлей, халкъыбызны ичинде ышыкъ излегенбиз. Аны табхан да этгенбиз».

Хасанат амма тири турургъа кюрешсе да, ётген заманла аны саулугъуна къатылмай къалмагъандыла. Ол биринчи группалы сакъатды. Алай болса да, Уллу

Ата джурт къазауатны, сюргюнню, эмда Чеченде
болгъан къазауатны къыйынлыкъларын сынагъан
огъурлу амма халкъыны ичинде, туугъанындан, туу-
дугъундан къууана, рахат джашайды.

«Адамла бир-бирлерин сюерге керекдиле»

Къайсы бир миллетде да къууанч этген, алгъыш айтхан заманда Аллахдан къралына рахат джашау излеген бла бирге, туугъан халкъына кийик саулукъ эмда узакъ ёмюр тилемеген табыллыкъ болмаз. Кёб джашагъан адамлагъа башхала иги иннетде сукъла-ныб тургъандыла. Таулулада уа 100 джылгъа джетген-ле, андан атлагъанла да джамагъатны артыкъ сыйлы адамлары болгъандыла, бусагъатда да алайды. Ала, эки, юч тёлюню байламлы эте, миллет адетлерибизден, тарихибизден хапар айтадыла, джашауда кёрген затларындан, сынамларындан джаш адамлагъа тыйыншлысын юретедиле. Къууанчлы, бушуулу кюн-леде элчилерине эс табдырыб, джарсыуну онгларгъа, къууанчда тынгылы болургъа юлгю кёргюзедиле. «Къарты болгъан юйдеги берекетли болур», – деб аны ючюн айта болурла.

Аллай огъурлу, узакъ ёмюрлю, уллайгъан адамла-рыбызны бири эди Салима амма. Ол 1901 джыл учку-ланчы Тебуланы Мазанны юйдегисинде, тёрт къар-нашны джангыз эгечлери болуб туугъанды. Анасы Джаухарат бла атасы Мазан джанларын джюрютген, уллу адамлыкълары бла белгили ата-ана болгъандыла. Ол заманда болумгъа кёре, сабийлерине билим берир-ге кюрешгендиле, бирерин бирер юй этгендиле. Эки джашлары Къызыл Къала элде, бирлери да Гитче

Къарачай районда джашагъандыла. Салима уа, Орус-
ланы Мусса хаджини джашы Мухаммат бла джазыуун
бир этиб, юч сабийли ана болгъандан сора, 1932 джыл,
юйдегиси бла бирге Къызыл Къалагъа кёчюб келеди.
Алайы уа «К. Ворошилов» атлы колхозну джерине са-
налгъанды. Салиманы туугъан къарнашы Локъман ол
мюлкню бир бёлюмюню бригадири болуб ишлегенди.
Аны ышыгъында турады, эл тенгли ишлемей джа-
шайды, деб айтдырмаз ючюн, Салима, төртюнчю са-
бийи Джаммолатны да бешиги бла биргесине алыб,
колхоз бачхалада чага этиб, гардош къазыб тургъан-
ды. Мал аш хазырлагъан звеногъа къошулуб, дырын
джый-гъанды. Баш иеси да колхозда бюсюреулю
уруннганды... 1941 джыл, сют уюгъанча, рахат джа-
шаб, биригиб ишлеб тургъан джамагъатны тынч-
лыгъы бузулады. Къралыбызны халкъын тобукълан-
дырыр муратда немец-фашист аскерле, чегибизден
ётюб, чабыуул этедиле. Джаула, Кавказгъа мыллык
атыб, бу джерлеге джууукълашханларында, урушха
къошулургъа болалмагъан, алай а ишлер къарыуу
болгъан адамладан ишчи звенола къураладыла. Ала
сынгар да фронтха керекли ишле баджаргъандыла.
Орусланы Мухаммат да аллай звеноланы бирине тю-
шеди. Анда адамла Адыге-Хабль районну Эркин-Юрт
элини къатында эмда Невинномысскеде, джауну тех-
никасы ётелмезча, терен чунгурла, траншеяла, окопа-
ла къазгъандыла. Джауну аскерлери джууукълашыб,
самолётлары да башларындан бомбаланы къуяргъа
къалыб, ишлей тургъан миллетни башы къайгъылы
этедиле. Хар ким барыр дже рин, этер ишин билмей,
алагъа «былай болсун» дерик адам да табылмай къа-

лады. Алай бла Мухаммат юйюне къайтыб келеди да, колхозда ишлеб турады. Немчала, кёб да турмай, бу джерлеге чакъырылмай келгенлерича, кысталыб да кетедиле. Къарачай халкъ, джауну тузагъындан къутулуб, фронтха джарар джанындан ишлени баджарыугъа джарашыб тургъанлай, 1943 джыл къазауатны ачыуун да унутдургъан кыйынлыкъны сынаиды!..

Орусланы юйдеги да джети сабийлери бла бирге, къалгъан къарачай юйдегилеча, сюргюн болуб, Орта Азия таба джол тутады. Анда уа Къазахстанны кыбыла джанында областыны Сарыагъач районунда «Садвинтрест» совхозгъа тюшеди. Абадан сабийлери, ата-аналары бла бирге ишлей, джюзюм, алма дегенча кёгетле джыядыла. Гитчелери школгъа джюрюйдюле, каникулланы заманында эмда окъуудан бош кюнлеринде совхозну терек бачхаларында бирер джумушха джараргъа тырмашыб турадыла. 1946 джыл Орусланы юйдегини эки бушуугъа бёлейди. Мухаммат да, аны къайын анасы Джаухарат да ауушадыла. Салима, аллай къоранчдан сора да бел къатдырыб, уллу юйдегисини оноуун этиб турады. 14 джылны узагъына кёрген, сынагъан азабы аны джюрегин сындырады, мыдах этеди. Алай а хомухлукъ этмей, юйдегисине аналыкъ эте, совхозда бюсюреулю уруна, туугъан Джуртуна къайтыр джылгъа джетеди. Ол кёзюуде аны бир джашы Сеит-Батдал Сарыагъач районну «Къапланбек» атлы совхозунда орналгъан, эл мюлк усталыкъ берген техникумда окъуй тургъанды. Джуртха къайтыргъа талпымакълыкъ асыры уллу болгъандан, ол окъууун бошагъынчы сакълаялмай, Мухамматны юйдегиси Кавказгъа джыйылады. Келиб, кёчгюнчю болгъунчу

джашаб тургъан эллерине – Къызыл Къалагъа – тюше-
диле Сеит-Батдал, окъуун бошаб, ызларындан келеди.
Гитчеликден огъуна халал ишлерге юреннген юйдеги
мында да совхоз ишлеге тири къошулады. Джылы
джетиб, къартлыкъ солугъа чыкъгъынчы, Салима,
совхозда дырын джыйыб, башха ишлеге къошулуб
тургъанды. Андан сора да юйдегисине болуша, къолун-
дан келгенича джумушла баджаргъанды, сабийлерине
билим алыргъа мадар бергенди, айыбларындан чыкъ-
гъанды.

Салима аммача кёбле сынагъандыла къазауатны
зарауатлыгъын, сюргюнню азабын. Кёбле ахсынадыла
ол джыллада замансыз, ач-джаланнгач болуб, ажым-
лы ёлген ахлуларын эсге тюшюре. Салима амманы
юсюнден джаздыргъан аны бузулмагъан адамлыгъы-
ды. Не эт адамларыны узакъ джерледе дуниядан къо-
рагъанлары, не башсызлыкъны ауурлугъу, не милле-
тибизге кёз ачдырмагъан ачы сынаула аны халал, ана
джюрегинде ачыу, дерт дегенча къара сезимлеге орун
табалмагъандыла! Тюзлюкню джолунда барыгъыз
деб, ана сезимлеринден «сокъгъан къумачын» къра-
лыбызгъа, джуртубузгъа суймекликни, кертиликни,
урунургъа, рахатлыкъны джакъларгъа тырмашыуну,
табигъатны тазалыгъын эмда ариулугъун сакълауну,
миллетибизни ашхы шартларын мийикде тутууну
сыйлы байрагъы этиб, къолларына бергенди. Аллай
таза иннетлиликни акъ сютю бла бирге, къанларына
сингдиргенди. Аллай адамла болургъа кереклисине эм
бек тюшюндюргени уа кесини ашхы юлгю кёргюзюб
джашагъаны болгъанды. Джюз бла юч джыл джа-
шагъан амманы юсюнден ким болса да гурушха этиб,

кёлкьалды болуб сёлешгенди, деб айталгъан адам джокъду.

Тийресинде огъай, бютеу ёзенде да, андан тышында да, аны таныгъан болуб, «сау болсун», демеген джокъду. Аны алайлыгъын Салиманы хоншусу, урунуу ветераны Айбазланы Мудалиф да айтады. «Мен кёчгюнчюлюкден 1957 джыл къайтыб келгенимде, Мухамматны юйдегиси былайда орналыб тура эди. Андан бери хоншула болуб джашайбыз, - дейди ол, - Салима амма ариу тилли, адамны сые, сыйлай билген, джюрегинде кечмеклиги болгъан тишируу эди. Онла бла джылланы къазанлашыб джашагъан адамланы арасында бир оюмгъа келмей къалгъанла да болуучандыла. Гурушхагъа-гууагъа джетиб къалгъанла да тубейдиле. Салима амманы аты аллай чурумла бла бир кере да сагъынылмагъанды. Кимибизге эгеч, кимибизге ана неда къарт ана болуб джашай эди. Къарыуу, кючю болгъан заманда аны хатери джукъмагъан адам къалмагъанды бу тегерекде. Ёсдюрген балалары да бирер тюз джашагъан адамладыла. Салима кеси уа, джерни юсюн басыб джюрюген мёлекди дерча, огъурлу, акъыллы, халал джюрекли адам эди». Салима амманы туугъаны, туудугъу да 33 адам боладыла. Аланы ичинде инженерле, спортчула, башха усталыкълары болгъанла да бардыла. Уруш-туйюшге кюшулуб, хомухлукъ этиб айыб алгъан джокъду. Быллай иги юйдеги ёсдюргенинг ючюн сау бол, деб айтханла уа кёб болгъандыла.

Салима амма, онгсузлукъгъа кесин хорлатыб, орунда кёб заманны ауруб джатмагъанды. Джылларыны ауурлугъу, къазауат, кёчгюнчюлюк джетдирген,

унутулмазлыкъ кыйынлыкъла юсюн бирден басыб, аны саулугъун къолайсыз этселе да, джашаууну ахыркюнюне дери (ауушханды, джандетли болсун) эси орнунда тургъанды, иннетини тазалыгъы тюрленмегенди. «Къайсы бир заманда да, къаллай джашау джорукъ болса да, адамла бир-бирлерин сую, бир-бирлерине джакъ бола билирге керекдиле. Ма олду адамны джашаугъа кёллендирген, ёмюрюн узакъ этген хакъ зат», – деучен эди ол. Бизлеге уа ол огъурлу амма кёргюзген тюз джолда барыргъа бютюн да бек дурусду. Нек дегенде, Салима амманы юсюнде болгъан тау шартланы, уллу адамлыкъны юлгюге тутар ючюн, аланы энди ёсюб келген джаш тёлюлерибизге толусу бла джетдирирге борчлубуз ма бизле.

Сюргюнде туугъан эгечлик

Къарачай халкъны 1943 джылны къачында кёчгюнчю болуб сынагъан азабын Батчаланы Байдымат амма да (Айбазланы Къысханы кызы) толу чекгенди. Талай джыл болады ол керти дуниягъа кетгенли (джандетли болсун). 70 джылдан атлагъан амма, саулугъу къолайсыз болса да, мени бла ушакъ этерге да, къобуз согъаргъа да къарыу табыб, былай хапар айтхан эди:

«1943 джылны джазында ючюнчю классны бошагъан эдим. Къачда уа элчилерими бир къаууму бла бирге Учкуланда совхоз бачхалада нартюх сындырыргъа баргъан бригаданы къурамында эдим. Бир кюн, ингирала, солдатла, келиб, тегерегибизни алыб, ишлеген джерибизден джукъгъа иймей, тангнга дери тутдула. Атлары да нартюх киреледен иги къарыу алгъан эдиле. Къыйыныбыз мал азыгъы болгъанына къыйналсакъ да, айтыр, этер мадарыбыз болмай, алай нек этгенлерин да ангыламай, кечебизни тынгысыз ашырдыкъ. Танг атаргъа, аскерчилеге тамадалыкъ этген майор (анга оруслуду, чуутлуду да дей эдиле) биргебизге ишлеген эркишилени, бизден башха этиб, Джөгетей Аягъына алыб кетген эди.

Бизге да (тиширыулагъа), ары джыйыла келигиз, деген эди да, эркишиле джегиб кетген ёгюз арбалагъа миниб, джолгъа чыкъдыкъ. Бизни ашыра келген сол-

датла бла бирге Бытда Къулакъны (Эски Джөгетей элни бир тийреси) башындан энгишге айланыргъа, ол майор, аллыбызгъа чыгыб, рупор бла: «Сизни миллетни узакъ джары кёчюредиле, адамларыгъызгъа къошулургъа ашыгъыгъыз!» - деб кычырды. Биз, джылау аллы болуб, хар ким юйю таба мыллык атаргъа умут этдик. Алай а ол адам, автоматдан кёкге ата: «Арбаланы элге джыйыгъыз!», - деб буюрду. Не этерик эдик, зорлукъгъа бойсундукъ. Биз арбала бла элге джетгеникде, талай машина, кюбюрлери да адамладан толуб, уллу джолну букъулата, Джөгетей Аягъы стансеге кетиб бара эдиле. Машиналаны биринде баргъан къарт Айбазланы Ханука, бёркюн гулоч таягъына къаблаб, ёрге тутуб (кесин танытыр ючюн этген болур эди алай): «Къызла, элде адам къалмагъанды, юйлеригизде киши джокъду... Къыяма кюнде кёрюшейик», - деб кычырыб кетди. Алай болса да, биз юйлерибизге ашыкъдыкъ...»

Ол ачы кюнлени кёзюне кёргюзгени татыб, Байдымат амма сёлешалмай талай заманны турду. Сора, бир кесек эс джыйыб, хапарыны андан арысына кёчдю:

«Мен, юйюбюзге да джетгинчи, суу бойнунда ташлагъа олтуруб тургъан атам бла анамы кёрдюм. Фронт-да къарнашларымы бирини эки джашчыгъы бар эди да, аланы да къоюнларына олтуртуб, кыйынлашыб тура эдиле. Тёрт джашны ёсдюрюб, къралгъа керек кюн фронтха ашыргъан таулу ата бла ана, туугъан, ёсген джуртларындан кыысталыб, узакъ джерлеге

сюнгю туюбюнде джол тутуб тебреген эдиле. «Ышанн-
ганынгдан табхын» дегенлей, джау эталмазлыкъ зор-
лукъну этген къралыбызны бу ишин къалай ангы-
ларгъа да билелмей, армау болуб къалгъан эдиле.
Юйюбюзге да кирелмей, орамдан кетген эдик узакъ
джары. Кюнлени биринде Пахта-Арал районнга элтиб
атдыла...»

Байдыматдан сора да аны эгешчиги бла кърнаш-
чыгъы бар эдиле ата-ананы кьолунда. Беш башлы юйде-
ги ол кыйын кюнледе инджилир ючюн къалмагъанды.
Алай болса да баш кечиндирир мадар табалгъанды. Бир
бёлек джыл ётерге Байдымат да, бир кесек эсли болуб,
мамукъ ариулагъан заводда ишлерге киреди. Ол заманн-
га кърнашларыны бири Хыйса (Ленинград тегерегинде
урушладан сора) юйюне сау-саламат къайтыб келеди.
Кюнлени биринде, миллет музыка инструментлени уста
согъа билгенлени арасында эришиуле боллукъдула, деб
билдириу болады заводда. Байдымат уста кьобузчу эди
да, ол, конкурсха кьошулуб, биринчи орунну алады.
Алайда кёб бюсюреу, алгъыш сёз айтылады анга. Хор-
ламлы болуб къайтханында, заводну тамадалары таулу
тиширыугъа, конкурсда онглу болуб, заводну атын иги
бла айтдыргъаны ючюн разылыкъларын билдире, кесле-
рича саугъала да бериб, той-оюн этдиредиле. Алайда бир
уллайгъан тиширыу, Байдыматны къатына келиб: «Къы-
зым, мен да таулу тиширыума, атым Айшатды, черкес-
лиме. Сени кьобузну уста сокыгъанынга кьууаныб, ба-
шым кёкге джетгенча болгъанма», – деб Байдыматны
къаты кьучакълайды. Сора, мыдах тюрсюнлю болуб,

кёзлеринден агъыб келген джыламукъланы тыяргъа кю-
реше, тилегим барды сеннге деб, хапарын айтыб баш-
лайды... Ол хапарны эшитгенлени барыны да, асыры
къыйналгъандан, баш тюклери ёрге тургъанча болуб,
санлары джызылдаб къалгъан эди. Къазауат салгъан
къыйынлыкъ бла кёчгюнчюлюк сынатхан азаб бары-
бызгъа да джарсыу келтирир ючюн къоймагъан эдиле.
Ёнге, Айшатны хапары ол затланы унутдургъанча болуб,
къаным уюб баргъанча, санларым ауур кёрюнуб къалгъ-
ан эдиле. Бюгюн-бюгече да сейир этеме ол тиширыуну
джюрегинде, бусагъатха дери таулада киши кёрмеген,
эшитмеген тёзюмлюлюк, чексиз уллу эгеч соймеклик,
джауну аллында сынмай, бойсунмай, баш кёлтюре бил-
меклик алай терен, кючлю болгъанына! «Иш а алай
болгъан эди, - деб, къыйналгъандан ауазы къалтырай,
Байдымат Айшатны хапарын айтхан эди. - Джау аскерле
бизни республиканы джерин кючлеген кёзюуде тау
джерде орналгъан бир черкес элден узакъ болмай (элни
атын айтмагъанды Айшат) юч партизанны ёлтюргендиле
немчала. Ёлюклени басдырыргъа уа эркинлик бермеген-
диле. Аланы экиси Айшатны туугъан къарнашлары, бири
да кюёюу болгъандыла. Ачыкъ барыб, алыб келирге ма-
дар болмагъанында, ёлюклени урлаб алыб асыраргъа
оноу этедиле ахлулары бла элчи къартла. Ёлюкле къа-
лайда болгъанларын ажымсыз билир ючюн, абадан
сабийледен нёгерле къураб, итбурун кёгетле джыя
баргъанча этиб, аланы кёрюб къайтады Айшат. Ингир
къарангы бола уа, башха элден «келин алыб» келген
джаш къауум ёлюклени алайдан алыб (немчаладан

джашыртын) арбагъа салыб, юслерин джабадыла. Кес-
лери да арбаны кюбюрюне төгереклешиб олтуруб, Айшат
къобуз согъуб, къалгъанла да харс уруб джетедиле элге.
Ол заманнга бачхада къабыр къазыб, хазырлаб тургъан
элчиле ёлгенлени кече къарангыда басдырадыла. Нем-
чала, эртденбла ёлюклени «тас» болгъанларын кё-
рюб, хахайлаб, ары-бери чабадыла, «гудучулары» излей-
диле, алай а табалмайдыла. Той-оюн баргъан арбазда ол
ишге къошулур адам табыллыкъды, деб эслерине да
келмейди...»

Айшат ыйыкъ чакълы бир турады Байдыматлада.
Ол бушуулу кюнюнде сокыгъан тартыуун да юретеди ан-
га. Кете тебрегенинде уа: «Экибиз да кёб джылланы
узагъына шохлукъ тутхан миллетлени адамларыбыз.
Къанлары, сютлери къатышыб джашагъан халкъладыла
къарачай да, черкес да. Аны ючюн, кеси адамыма санаб,
аманатымы толтурлугъунга да базыб айтама: «Иги эгеш-
чигимча, къууанчда-ёнгеде, мадарынг болгъан джерде,
бу тартыуну да согъуб, мени бушуулу хапарымы бир айта
тур адамлагъа», - деб борч салады Байдыматха. Къазах
республикагъа къалай келгенинден а джукъ да айтмай-
ды. Къарачай халкъ туугъан Джуртуна къайтыб келиб ра-
хат джашарын билмеген Айшат, джюрегине эм джууукъ,
эм уллу тилегин къарачай къызгъа ышаныб айтханы,
Байдыматны да ол аманатны джашаууну ахыр кюнюне
дери толтуруб тургъаны, эки халкъны кеси къыйыны бла
джашагъан къауумуну арасында шохлукъну, ангыла-
макълыкъны унутулмазлыкъ юлгюсюдю.

Къыйынлыкъла аны сындыралмагъандыла

Къарачай халкъны Уллу Ата джурт къазауатны кёзююнде, андан сорагъы джыллада чекген азабыны юсюнден айтылып, джазылып ючюн къалмагъанды. Алай а 14 джылны узагъына адам саны он мингле бла саналгъан миллетни сынагъан къыйынлыгъын, толу ачыкълаб, джашауда болгъаныча суратлаб, ким джазальыр?! Къазауатны ачыуун да, сюргюнню учузлугъун да кеслерини юслеринде сынагъанла да базалмайдыла ол кюнледен толу, тюз хапар айтыргъа. Нек дегенде, ол джыллада миллетибиз сынагъанны ачыкъларгъа сёз табылмайды, анга келишген юлгю джокъду дуняда! Айтмай, джазмай къояргъа да болмайды. Къалай – алай болду эсе да, ол 14 джыл миллет тарихибизге бушуулу кёзюу болуб тюшгенди. Ол зат унутулмазгъа керекди...

Мен сизге хапарын айтырыкъ огъурлу амма Къумуш элден Эбзеланы Исламны къызы Хабийди. Ол 1920 джыл туугъанды. Урунууну суйген юйдегиде ёсген къызчыкъ тирилиги, эслилиги бла кёблени сейирсиндиргенди, къайсы ишни къолгъа алса да, тыйыншылысча баджармай къоймагъанды. 16 джылы толургъа «Тельман» атлы колхозда ишлеб башлайды. Нартюх, гардош бачхалагъа чага да этеди, дырын да джыяды, башха ишлеге да джарайды. Гитчелигинден огъуна ишлеб, чыныгъыб тургъаны аны алчыланы тизимине къошады, кеси да ВЛКСМ-ни члени болады.

Талай кере комсомолчу къыз эл советге, район
эмда область советлеге депутатха сайланады. Ставро-
поль край советге да беш джылны депутат болганды.
Алай бла, алгъыннгы Къарачай областдан Владикав-
казда боллукъ джыйылыулагъа делегат болуб, тиши-
рыулары комитетини ишине да къошулуб турганды.
Ишлеген джеринде, элинде сыйы ёсе барганды.
Халкъ, къызыллагъа, акълагъа юлешиниб, бир-
бирлери бла къазауат этген, ачлыкъ къысхан, миллет-
лени алчы, билимли къауумун тутуб-джоюб туруучу
джылла артда къалыб, хар бир адам джангы джашау
джорукъда урунургъа баш салгъанлай, Уллу Ата джурт
къазауат башланады. Джууукъда тоб атылгъанча, ол
ачы хапар джюреклени къалтырата, тау джуртубузгъа
да джетеди. Ол заманда джау бла сермеширге кеси ра-
зылыгъы бла кетгенлени ичинде Хабийни уллу къар-
нашы Азрет-Алий да болганды. Кёб кере джигитлик
этгени, 7 немча тахсачыны джесирге алгъаны ючюн
Азрет-Алийни Совет Союзну Джигити атха теджерге
оноу болады. Алай а ол кюннге джеталмайды. Ачы
урушлары биринде 1943 джыл джигитча сермеше ёле-
ди... 1941 джыл къач кёзюуде джаула Шимал Кав-
казгъа ётерге мыллык атыб кюрешген заманда, аланы
танкалары, башха техникасы ёталмазча терен индекле,
чунгурла къазаргъа эмда фронтха ашыыргъа деб агъ-
ач кесерге 2000 адамдан бирем башха звенола къу-
ралгъандыла. Хабий да, аллай звенолары биринде бо-
луб, юч айны узагъына джигер ишлегенди. Ол джыл
звенону этген ишин эсебге алыб тургъан Хабийни

къарнашы Эбзеланы Борисбий болгъанды. (Ол бюгюн да сауду.) Артда, немчала бу джерледен ыхтырылыб кетгенден сора, фашистле, чачыб, къурутуб кетген мюклени аякъ юсюне салыу ишле башланадыла. Ол кыйын джыллада артыкъ да уллу джетишимле кёр-гюзюб уруннганы ючюн, Хабийге Ленинни ордени бериледи, аны Социалист Урунууну Джигити атха теджейдиле. Ол оноуну Москвада къабыл этгендиле. Ноябрьны 7-де анга ол сыйлы атны берирге керек эдиле. Алай а къазауатны ачыуун да унутдургъан сюргюнлюк анга саугъасын алыргъа къоймайды. 1943 джыл ноябрны 2-де уа саулай халкъы бла бирге Хабий да узакъ джары джол тутады...

Эбзеланы Исламны юйдегиси (кеси да, юй бийчеси Забида да мында ауушхандыла) Борисбий, Хабий, Паризат, Мекер, Къазий Къазахстанда Джамбул областны Мерке районуна тюшедиле. Ол джыл огъуна Хабий бла Паризат Джамбулда шекер заводда ишлерге джарашадыла. Ол кыйын джыллада Хабий, ачлыкъ сынаб, инджилиб тургъан кёб къарачайлыгъа ётмек, шекер, шай бериб болушханды. Онгсузланы юйлерине элтиб да бергенди ашарыкъла. Аны аллай игилигин кёбле бюгюн да унутмагъандыла, бек разыдыла. Уллу Ата джурт къазауат бошалгъандан сора 2-3 джылдан Хабий халкъыбызны джигер адамларыны бири Борлакъланы Хаджи-Исмаилны джашы Астакку бла джазыуун байлагъанды. Андан сора «Киров» колхозда джашаб, ишлеб тургъанды. Анда да бек уллу джетишимлеге ие болгъанды. Алай бла «Уллу Ата джурт

къазауатны заманында джигерлиги ючюн» деген медаль бла сау-гъаланнганды...

Хабий бла Астакку ким да юлгюге тутуб айтырча юйдеги къурагъандыла. Аланы джети сабийлери болгъанды. Экиси да къарт болгъунчу урунуудан баш алмай джашагъандыла. Астакку 1996 джыл ауушханды. Хабий а кёб болмай ауушдургъанды дуниясын. Экиси да миллетибизге джети баш билимли, саулукълу, болумлу адамны къошуб кетгендиле бу дуниядан (Аллахны рахматында болсунла).

Хабийни урунуу джолу алай махтаулу болгъанды. Аны джигерлиги, Уллу Ата джурт къазауатны заманында къаджыкъмай уруннганы ючюн берилген эки медалы, Ленинни 100-джыллыгына аталгъан, «Джигит ана», Уллу Хорламны 50-эмда 60-джыллыкъларына аталгъан медаллары, «сансыз-санаусуз» Хурмет грамоталары, башха сыйлы саугъалары шагъатлыкъ этедиле. Аны юсюне да Хабий «Урунууну ветераны» атны джюрюте эди.

Тёртюнчю бёлюм

ПЬЕСА

Атайтмаз бла тубешиу

(1 актлы пьеса)

Ойнагъанла:

Хаджибий – юйню иеси, 60 джылда;
Келимат – аны юй бийчеси, 50 джылда;
Дахир – аланы джашлары, 27 джылда;
Зухра – аланы къызлары, 16 джылда;
Разият – Хаджибийни эгечи, 55 джылда;
Батал – Хаджибийни къарнашы, 43 джылда;
Фатима – хоншу къатын, 48 джылда;
Хасан - Фатиманы баш иеси, 55 джылда;
Чомур – эл советни председатели, 36 джылда.

Эки бѣлмели юй, ичинде орундукъ, орундукъну артын-да бурунгу кюйюзчюк. Аны бир джанында терезе, юч-тѣрт шиндик, столну юсюнде лампа джанады...

Юйню ичинде Келимат, гитче шиндикчикге олтуруб, чындай этеди. Дахир, стол джанында бир къагъытла бла кюрешеди. Зухра уйхууур этер джанынданды.

Келимат: Атагъыз нек эсе да кечикди. Салых бек джарсыб, анга къайгъырыб кълмагъа эди.

Зухра: Анам, Салыхха не болгъанды, атам анга алай бек къайгъырыча?

Келимат:

Атанг билиб келлик болур анга не болгъанын. Уллу Ата джурт къазауатны заманында экиси да бир аскер бёлекде, бирге уруш бардыргъандыла немчала бла. Урушланы биринде уа, ол атагъызны джанын сау къалдыргъанын билесиз.

Дахир:

Анам, Салых атамы къайда, къалай къутхаргъанын джангыдан бир айт бизге.

Келимат:

Иш Чехословакияда болгъанды. Ол къралны шахарларыны бирин немчаладан азатлар ючюн къазауат эте тургъанлай, атагъыз, джаралы болуб, джыгъылады. Немчаланы бири, аны эслеб, ёлтюрюб къояр умутда ышаннга алгъанлай, Салых алайгъа дже-тиб къалады да, шкогуну къалагъы бла немчаланы башына уруб аудурады. Андан бери атагъыз Салыхны туугъан къарнашыча кёреди. Ма аны ючюн ашыгъыш кетген эди Салыхны больницагъа тюшгенин эшитгенинде. Аллах сакъласын джарсыудан ол иги адамны.

Дахир:

Салых, ветеран болса да, алкъын джахилликден чыгъалмагъанды, дейдиле бир къауумла, ол тюзмюдю?

Келимат:

Аман адамла кимни да сёзюн этерге уял-

майдыла, сен аланы сёзлери бла сёлешме, джашчыкъ. Кертиди, ол диннге берилген адамды. Аны ючюн Аллах сакълаб тургъан болур, беш джылны окъну-тобну тюбюнде айланнганында да, джаралы болмай къалгъанды. Кёкюреги уа кърал саугъаладан толуду!

Зухра: Мен биягъында тюкеннге баргъанымда, анда Хураймат: «...Салыхха заран джетген болур. Алай болмай, биреуледен хыянат джетген эсе да, ким биледи. Алайда, ол бурунгу шиякыла болгъан джерде, атайтмаз адамлагъа тюбей туруучанды, дейдиле», – деб, хапар айта тура эди.

Келимат: Къайдам, алай огъуна да болур. Атайтмаз, тюбеген адамы бла джагъалашыб, андан онглу болалса, сакъатлыкъ салмай иймейди, дейдиле. Ол тюз адамгъа аллай зат болгъандан Аллах сакъласын!

Орамдан машина гюрюлдеген, адам сёлешген тауушла келедиле.

Дахир: Атам келди дейме...

Келимат: Салыхха къыйналыб, ауруулу джюреги тутуб къалмай бир келге эди. Бар ары, аллына къара.

Дахир эшикге чыгъады. Кёб турмай, Хаджибий да, Дахир да юйге киредиле. Хаджибий, төрге ётуб, тапчаннга олтурады да, кюндюз эшиб башлагъан ат къамчисин къолуна алады. Аны келирин бек ашыгъыб сакълагъан Келимат, басындырыб, Салыхдан хапар сорады.

Келимат: Аталары, Салыхха не болгъанды? Халы къалайды? Дохтурла не дейдиле? Элде уа, тоба, тюрлю-тюрлю хапарла джюрюйдюле.

Хаджибий, бек арыгъанын танытхан ауаз бла.

Хаджибий: Дохтурну иши бек къаты эди да, тюбеб сёлешалмадым. Салыхны къарнашы Ахмат айтхандан, дохтурла, эки-юч да болуб, тинтгендиле Салыхны саулугъун эмда, джюреги тутханды, деген оюмгъа келгендиле. Эртденнгиде Акъ Къаяны къатында, къой къошладан узакъ болмай, эски шугутла болгъан джерде бара тургъанлай, ат юсюнден джыгъылыб тюшгенди. Ол кёзюуде алайда мал излей айланнган къойчу джашланы бири кёрюб къойгъанды, дей эдиле башхала да. Бирсилери уа бек сейир затла айта эдиле.

Келимат: Не дей эдиле ала уа?

Хаджибий: Ала айтхандан, Салых, атайтмазгъа тюртюлюб къалыб, бек къоркъгъанды. Аты, илгениб, бир джанына секиргенлей, джюреги къарыусуз болуб, ат юсюнде туралмай, джыгъылыб къалгъанды.

Келимат: Тоба, тоба, ол сейир ишге бир къара! Адам бу дуняда джети джукълаб да эси не келтиралмазлыкъ затлагъа джолугъуб къаллыкъ кёреме! Ол къойчу джаш да Салыхны насыбына келиб къалгъан кёре эдим Акъ Къаяны къатына. Алай бла джин заран джетиб къалгъан эсе да, ким биледи?

Хаджибий юй бийчесине не зат эсе да айтыргъа излегенча къарайды. Алай болса да, джукъ да айтмай, башын булгъай, къолунда къамчисин эшерге джарашады. Келимат, ушакъны андан ары созаргъа базмай, джашына эс бёледи. Зухра да ушхуур этерге джарашады.

Келимат: Дахир, джашчыкъ, элде шахардача светибиз джокъду сора, бу мутхуз лампа джарыкъда кёзлерингден бошаргъа башлагъанса. Ол къагъытла бла кюндюз кюреширсе, балам.

Хаджибий: Огъай, анасы, кюрешсин. Окъугъан адам башына билим алады. Мен айтханны этиб,

институтха заманында кирсе, бусагъатха
дипломун кьолуна алыб турлукъ эди.

*Ит юрген таууш чыгъады. Эшикден хоншулары
- Хасан бла аны юй бийчеси Фатима – киредиле.*

Хасан: Ассалам алейкум! Юйге да - игилик!

Хаджибий: Алейкум ассалам! Кел, джууукъ бол! Ёт
бери, олтур!
Ёрге туруб, аллына атлайды.

Келимат: Келгеннге да – игилик! Къалай иги этди-
гиз келгенигизни, тоба, кёрюрге излеб ту-
ра эдик.

Фатима: Не эте турасыз, юйюрсюнелемисиз джан-
гы юйюгюзге? Огъур юй болсун, тыбы-
рыгъызда къууанч кёб болсун! Азамат
алай сау келсин, бир да бек къууаннган-
быз Бу да, мен да, кесек заманнга юйню
битдириб, ичине киргенигизге. Азияда да
бир татлы джашагъан эдик хоншулукъда.

Келимат: Аллах игилик берсин барыгъызгъа да, бир
ашхы хоншула болдугъуз, бир иги болуш-
дугъуз. Сизсиз биз юйню алай дженгил
битдиреллик тюл эдик. Сау болугъуз.

- Хасан:** Аны не бюсюреую барды? Хоншулукда джашаб, аллай бир да этмей, кялай болады?
- Хаджибий:** Сен тюз айтаса, алай а элни бары да сынаганды кёчгюнчюлюкню. Хар кимни да иши кёбдю. Джумушларын кююб, бизге болушургъа келгенлери ючюн, сау болсунла! Аллах минг игилик берсин барына да!
- Фатима:** Хы энди, Аллахха шукур, юйюгюзню ишлеб бошадыгъыз, стауатыгъыз джарашды. Энди келин, кюёу къайгыгъыз бармыды?
- Келимат:** Хо, келин алыргъа заман джетгенди, къыз а, кёресиз, алкъын сабийди.
- Фатима:** Да, арлакъгъа узала айланмай, Тёбен Элден, Чорналадан, къыз келтириб кюярыкъ болурсуз? Бир ушагыулу къызлары барды.
- Келимат:** Огъай, огъай. Аланы бирлери мени бла экиге айланган къарнашыма келиб туралды. Бир джууукъгъа эки кере къатышхандан соймезим джокъду. Тёгерекге да бир къарайыкъ, эс да бир джыайыкъ, ауруунг тас...

- Хаджибий:** Алан, Хасан, мени сеннге бир сорлугъум барды.
- Хасан:** Аллах-Аллах, сор, билгеними айтайым.
- Хаджибий:** Бизнича кёчгюнчюлеге кърал юй ишлерге, мал къуаргъа деб ачха береди, дейдиле. Эсимден кетди да къалды, не дей эдиле кесине да?
- Хасан:** Анга ссуда дейдиле. Ачханы ал да, сую-сенг, юй ишле, суюсенг, мал къура. Къозлауу джокъду, кеси да талай джылгъа бериледи. Кёб адам алгъан хапары барды аллай ачханы.
- Хаджибий:** Да аны алыб да къалай болсун адам? Не болады, не къалады, артда бир къайгъы болмагъа эди...
- Хасан:** Огъай-огъай, майна, суузындагъыладан да кёб адам алгъанды, дейдиле. Кърал, болуш-лукъ этерге излей эсе, аны бла кишини да инджитирик болмаз.
- Хаджибий:** Хы, да кёре барырбыз, Аллах игисин буюрсун ансы...

Ит чабады, Дахир, туруб, эшикге чыгъады.

Фатима: Ким эсе да келди дейме, биз бара барырмамы эдик?

*Хасанга къарайды. Эшикден Батал бла
Разият киредиле. Юйдегиле бары да ёрге
къобадыла.*

Батал: Ассалам алейкум, Хасан! Не эте тураса? Къалайды саулукъ-эсенлик?

Хасан: Алейкум салам, Батал! Джокъду бир хатабыз, Аллахха шукур! Сен къарнашынгы джокълагъанынгы иги этесе, алай а, унутмай, бизге да къайта тур.

Батал: Тюз айтаса, бармаз юйюм да тюлдю, тейри, игиликге-къууанчха барырбыз, Аллах айтса.

Келимат: Къызчыкъ, Джашчыкъ, келигиз, бери ётюгюз да, олтуругъуз, Зухра, шиндикле берчи, Къызчыкъ, Хакимчикни да ала келсенг а.

Разият: Дерслерин эте къалды ансы, бери, сизге, келирге табса, къууанчы ичине сыйындайды. *(Фатимагъа айланыб)* А къыз, Фатима, алгъыннгы элигизден эсе, былайын табхамы санадыгъыз? Батал да, мен да бир бек къууаннганбыз сизни Хаджибийлеге хоншу болгъаныгъызгъа.

- Фатима:** Хо, «юйню сатыб алгъынчы, хоншуну сайлаб ал», дейдиле. Келиматланы былайгъа кѣчгенлерин эшитгеникде, бери келейик деб, Муну да мен дженгнгенме.
- Хасан:** Ол 14 джылны ичинде биз сынамагъан не къалды? Оллахий, Хаджибий, башхасы болмай, меннге уллу къарнашымчаса. Сеннге хоншу болургъа чѣб чыкыгъанында, кесими, биле-биле, дженгдириб къойдум. Алайсыз а адамларымы ичинден чыгъыб кетеллик тюл эдим.
- Хаджибий:** Мен да сени Баталдан кем кѣрмейме. Биз да бек къууандыкъ бери кѣчгенигизге.
- Келимат:** «Насыблыны эки джууугъу бир кюн келир» дегенлей, Аллах игилик берсин барыгъызгъа да, бек къууандырдыгъыз.
- Батал:** Хы, энди сизге Аллах берди зауукъну, биринг джырлаб, биринг да анга эжиу этиб, кюн сиздеди.
- Хасан:** Джыр дегенлей, Хаджибий, ол мен суююб тынгылаучу кюуню бир джырласанг а. Джуртубузгъа къайтхан юч джылыбызны ичинде сени ауазынгы бир кере да эшитмегенме.

Хаджибий: Къой-къой, не этесе, кюуледен эригиб турабыз, андан эсе джарыкъ джырланы джырлайыкъ кеси Джуртубузда.

Хасан: Ол кюуле халкъыбызны тарихидиле, ала-ны унутургъа боллукъ тюлдю.

Батал: Мен да алагъа тынгыларгъа бек сюеме. Джырла, Хаджибий, Хасанны разы эт.

Хасан: Огъай-огъай, Батал, амалсыз этме, къыс-ма, мадарына кёре этсин. Джырласа уа, сюе эдим.

Келимат: Ий, быллай бир нек айтдыраса? Джырла, марджа.

Хаджибий джырлайды. Къалгъанла, эжиу эте келиб, джыламсыраб, тыгъылыб, тохтаб къа-ладыла.

Ай, Кавказ таула къайда да къалдыла, джашла,
Къыбылагъа къараб сынагъыз,
Джарлы Къарачайны уа хапарын айтайым да,
Эшитгенле, барынг джылагъыз.

Душманнга келгеед да быллай къаты приказ –
Къан джыламукъла да ойнатхан,
Чоюн вагонланы да эшиклерин а
Сынджырла бла байлатхан.

Душманнга келгеед да быллай къаты приказ,
Бир да адам эшитиб болмагъан,
Джангыз бир сутканы ичинде да
Къарачайда адам да къалмагъан.

Атла да, ёгюзле къалыб а кетдиле ол кюн,
Колхоз боюнсхадан ийилмей,
Биз джарлыланы сюрюб баралла,
Къартла, сабийле да кийинмей.

Эшик аллында да, ой, къоз терегим,
Аны бутакълары да ууала,
Къарачайда мюлкню да джыяргъа да
Кимле чабышдыла, къууана?!

Мен айтырымы айталмай кетдим,
Ызымдан солдат къуугъанча,
Чыганлы Парисге да джуртуму къойдум да,
Ол эгечимден туугъанча...

(Езденланы Абук-Алий)

Фатима: Сюргюнню джолунда гюнахсыз халкыбыз кѳрмеген, сынамагъан не азаб кълды? Алай болса да, Аллахны кючю уллуду, ол кыйынлыкъладан да кѳутулуб, маданият хазнабызны, ашхы тау шартларыбызны тас этмей, Джуртубузгъа кълйтыб келиб турабыз.

Келимат: *(Джыламсыраб)* Тюз айтаса, джаным, ол затланы юсюне да кѳол ишлерибизни, кѳууанчда, бушууда джюрюген адетлерибизни, унутмай сакълаялгъанбыз. Ол кълнлы джыллада биз сынамагъан, чекмеген не азаб кълды? Къартла, сабийле кырылыб, сау кългъан сабийле да, кими саудан, кими шаудан ѳксюз болуб, тиширыула да колхоз сабанлада бел тюзетмей... Атала да, кълалыбызны азатлыгъын кѳоруулай, кълзауатда кълн тѳге... Я Уллу Аллах, кълзауатда башсыз кългъанларыбыз да, сау-эсен кълйтыб, бизнича, Джуртубузгъа джыйылыргъа Сен насыб бер!

Дахир: Атам, хар кимни джылатдынг да кѳойдунг. Энди джарыкъ джырлагъа да бир кѳюгюз.

Фатима: Да, аллай джырларыбыз да кѳбдюле, суйсенг – ийнар, суйсенг – джыр. Хаман да мутхуз болуб турмагъанды бизни джашауубуз.

Келимат: Хо, джаным, Фатима, хо, тюз айтаса. Кесинг да кѳобузунгу бир сокъсанг а. Кълзчыкъ, сен бир

эшитге эдинг муну кьобузну кьалай сокыгъа-
нын!

Аны бир кере эшитген, экинчи да тынгыларгъа
излеб турады. Джырлагъаны уа?..

Фатима: Эшта-эшта, алгъыннгы болумум кьалмагъан-
ды. Кёбден бери кьобузну кьолума да алмагъ-
анма, бармакъларым да айтханамы иги этмей-
диле.

Разият: Айтыргъа тартыныб тура эдим. Шо, Фатима,
ол сен аллына кьараб тургъан кьарнашынг сау
келсин, бир сокъ.

Фатима, кьобуз согъуб, ийнарла айтады.

Фатима: Кюн кёкде тохтаб турур, демейме,
Тюбюнден тиреу салмасам,
Келечи бла болур, демейме,
Кесим келечи болмасам.

Сени насыбынг юйюрсюнеди,
Мени насыбым эрекди.
Эки суйгеннге, базманнга салыб,
Теп-тенг сюерге керекди.

Насыбым эрек болгъанлыгына,
Умутум кери кетмейди,
Сеннге бетсиниб суймейме сени,
Суймезге кючюм джетмейди...

(Семенланы Азрет)

Разият: Шо, Хасан, Фатима да, сен да биргелей бир джырлагъыз.

Хасан, юй бийчеси бла бирге джырларгъа намыс этиб, тынгылайды, алай а Батал аны амалсыз этеди да, ол, кёб да айтдырмай, Фатимагъа кьошулады да, джырлайды.

Хасан: Къайдаса, нек кёрюнмейсе, ариу мёлегим?
Сени нёгерге излейди, талпыб, джюрегим.

Фатима: Къайдам, ийнанырчамыды суюмеклигинге.
Кетмез джарсыу салырмыса къыз джюрегиме?

Хасан: Огъай, огъай. Толу ийнан, ишекли болмайын,
Болгъанса сен джазыууму кюзю, къышы, джайы.
Къайры барсам да, кёлюмде тураса,
Мен сени унуталмайма, джюрекде къаласа.

Фатима: Салам отча къабыннганды сенде суюмеклик,
Чола сезим келтирirmi бизге игилик?

Хасан: Тилегими къабыл этиб, къууанч келтирсенг,
Джанымдан да сени суююб джашарыкъма мен.

Фатима: Тоба-тоба, керек болмаз аккыллы болургъа,
Нек эсе да, ангарылгъанд джюрегим бир санга.
Хазыр эсенг а юйдеги къуаргъа,
Келечи джибер юйюмден разылыкъ алыргъа.

Хасан: Дунияда насыблы болур джер бар эсе,
Алайда джашау ачарма мен экибизге.

Фатима: Джорегимде джангкылычны нюрюн джандыр-
дынг,
Джазыуума тюбер джолума атландырдынг.

Хасан да, Фатима да биргелей:

Къууан, къууан, хар бир инсан, муратынга джете,
Бизде кибик суюмекликден джюрекле илеше,
Джарыкъ кюн турсун мийикден тийгенлей,
Адам улу да джашасын бир-бирин суюгенлей!
Джарыкъ кюн турсун мийикден тийгенлей,
Адам улу да джашасын бир-бирин суюгенлей!

*Бир кесекден Разият къысха тепсеу тарты-
угъа, ёрге туруб барыб, Дахир бла Зухраны,
къолларындан тутуб, ортагъа чыгъарыб, теп-
сетеди. Джаш адамла тепсеб бошар кёзюде
эшикден эл советни председатели Чомур ки-
реди, саламлашады.*

Чомур: Ассалам алейкум! Кюнде кюнюгюз да былай
болсун! Джумушум болуб, ётуб бара эдим да,
къобуз тауушха бурулгъанма.

Батал: Алейкум салам! Иги этдинг къайтханынгы,
эгечден туугъан. Къууанчны чурумун артда ай-

тырбыз, бусагъатда уа бирге кьууанайыкъ, бир аякъ бюк.

Батал, Чомурну кьолтугъундан кириб, ортагъа тартады. Чомур, аякъ тиреб, тепсерге унамайды.

Чомур: Кёлюнг кьалмасын, Батал, тепсерча тюлме. Бюгюнлю аякъ юсюнде кёб айланганма да, бир бек арыб турама.

Хаджибий: Къой, Батал, кьадалма. Кърал кьуллукъда айланган адам арыгъан да болур.

Дахир шиндик келтиреди да, Чомур анга олтурады.

Келимат: Зухра, кьонакъгъа къара.

Зухра: Хо, анам.

Мычымай, Зухра гоппан аякъны, суусабдан толтуруб, алыб келеди да, эки кьолу бла Чомургъа узатады, сора кетиб кьалмай, Чомурну суусабны ичерин сакълайды. Чомур да, ёрге турады да, эки кьолу бла гоппанны огъары джанындан тутуб алады. Ызы бла, Хаджибийге айланыб айтады.

Чомур: Хаджибий, татыуун бир кёрюрмю эдинг?

Хаджибий: Огъай, сау бол, кесинг ич, сеннге халал бол-сун.

*Чомур кългъанлагъа да теджейди суусабны.
Ала да огъай дегенлеринде, кеси ичеди. Андан
сора эринлерин къл аязы бла сюрте, гоппанны
Зухрагъа узатады.*

Чомур: Сау бол! Насыблы бол! Бу акъ суу кибик
агъаргъынчы бир джаша!

*Зухра гоппанны эки кълу бла тюрбюнден тутуб
алады да, артха атлайды. Сора Чомургъа
сыртын бурмагъанлай, ууакъ атлай, алайдан
чыгъыб кетеди. Чомур да шиндигине олтура-
ды.*

Хасан: (Баталгъа къараб, кѣз кыса) Башынгы ишге
асыры бек атыб, кече-кюн демей айланаса.
«Айланган не сюек, не таякъ табар», деген-
лей, замансыз заманда айланыб турсанг, шай-
таннга-джиннге тюбеб да кълырса. Кѣрдюнг
да, Салыхха не болуб кългъанын? Къууанчы-
быз а, Хаджибийни джангы юйюне киргени
бла байламлыды. Зор бла кызы къачыргъаны-
быз-зат джокъду.

Чомур: Эшта-эшта, алай деб келгенлигим тюр эди...

Хаджибий: Керти кьууанч этерибиз алдады. Бюгюн, Аллахха шукур, джангы мекамгъа кирдик. Энди, ол бау кибики да битдириб бошаб, тышында кьойчукъларымы бери джыяла эсем, бир мал да кьанатыб, бизге маммат болгъан адамлагъа разылыгъыбызны билдирликбиз.

Келимат: Аллах айтса, этерибиз алайды. Хоншу-тийрени да чакъырлыкъбыз. (*Фатимагъа айланыб*) Фатима, билиб къал, ол кюн тойну кесинг бардырлыкъса.

Фатима: Болсун, аны не сёзю барды. Ол кюн кьобузну «кьутуртуб» да кьоярма.

Батал: Ол кьууанчда уа тепсемей кьутулаллыкъ тюлсе, Чомур.

Хасан: Мен айтханча бир зат тюбеб абызыратмаса, тепсеген да этер, Аллах айтса.

Чомур: Хасан, бу джахилликден кьачан чыгъарыкъса? Окъууунг-билиминг болгъанлыкъгъа, шайтан, джин, атайтмаз деб, бу дунияда болмагъан затланы сагъыныб тургъанны кьой. Джаш адамланы да эслерин терсине буруб турма.

Хасан: Была мен кьурагъан сёзле тюлдюле, ата - бабабыздан келгенледиле. Бир ышан болмаса,

айтыб турлукъ болмаз эдиле. Алайды да, иги джаш, юйден кечегиде эшикге чыкъсанг: «Бисмилля», дерге унутма.

Чомур: Кесинг айтханлай, мен кече-кюн да айланама, аллай джукъгъа уа тюртюлмегенме неда кёргенме деб, кишиден эшитмегенме.

Батал: Да, эгечден туугъан, сен бусагъатха дери аллай джукъ эшитмеген эсенг, мен айтайым бир керти хапар (*хапарын айтады*).

Бир кече Джашдыу деб бир кьойчу джаш кьощдан элге келе тургъанды. Ол юйюне джетгинчи, джассы заман болуб, адам къараб джукъну танымазча, къарангы болады. Сыртда кеси джангызды. Тёгерекде къарангыгъа да эс бёлмей, юйюме къачан джетеде деген акъылда, атыны джюрюшюн кызыууракъ этеди. Бир заманда кьулагъына той таууш келеди.

Къараса, арлакъда, талачыкъда, бир уллу тойну эслейди. Сора, марджама мен, мынга къайтыб къарамай кетсем, деб ары бурулады. Алайгъа джетсе уа, омакъ кийиннген джашла, кызла, той этиб, тепсей тура! Сора, Джашдыуну эслеб, бир кьауумла, кьатына келиб: «Кел, Джашдыу, кел, олтур былай. Адам ийиб чакъыртыргъа деб тура эдик сени. Къалай иги болду кесинги келиб кьалгъанынг», - деб бир

шиндикчикге олтуртадыла, аллына да ушхууур саладыла. Олтургъан шиндигини къаты да, сууукъ да бол-гъанына бек сейирсинеди Джашдыу. Миниб келген атын да бир багъа-нагъа тагъадыла.

Джашдыу омакъ кийиннген кызлагъа эси кетиб къарайды. Иги кесекни, тойгъа къарары келиб, ашарыкъгъа да узалмай олтурады. Теп-сей тургъан кызланы аякъларыны кынгырла болгъанларына бек сейирсинеди. Сора, ауузла-ныр муратда, «Бисмилляхи ррахмани ррахим» деб, аллында хантха узалады. Олсагъатлай той тохтайды, алайда адамла да тас боладыла, аллында хантла уа, тууар, ат кирле болуб къа-ладыла. Джашдыу, сейир эте, кьоркъаракъ да болуб, таш шиндигинден ёрге кьобады, шай-тан тойгъа келиб кьалгъанын да ангылайды. Тоба-тоба, кесими шайтанлагъа къалай алда-тыб кьойдум дей, билген сураларын да окъуй, къаурагъа тагъылыб тургъан атына миниб, юйю таба джол тутады. Бу хапарны мен Огъары Элде джашагъан Бабуш аммадан эшитген эдим.

Келимат: Мен да, гитчечик болуб, атамы эгечи Абидат-дан кёб сейир хапарла эшитгенме (*хапар айта-ды*). Ол айтыудан, аны анасы Нюрхан, ингир сайын кёб гырджын бишириб, джашы ишлеген кьошха азыкъгъа иерге хазырлаб, эртден сайын

а, аладан бир-экиси джокъ болуб турганды. Ата, ана да ол затха бек сейир болгандыла. Алай болса да, ким ашаса да, халал болсун дегенден озуб, чамланыб кюрешмегендиле. Кюнлени биринде, аланы юйдеги ингирги ушхууурну ашаргъа олтургъанлай, чардакъдан, чачлары да юслерине тѣгюлюб, эки тюклю къызчыкъ тюшедиле. Аланы ызларындан да, узун чачы юсюн джаба, аналары тюшеди. Ючюсю да, эшик джанында бир кесекни сюелиб, былагъа къараб туруб, акъырын чыгыб кетедиле. «Билген адамла айтыудан, атайтмазны юйюрю джашаб тургъан юйге андан не-да аныча бирледен джети атагъа дери заран джетмейди. Мен билгенден а, ол кечеден сора гыр-джынларыбызны тас болуулары тохтагъан эди», – дей эди Абидат амма.

Чомур: Хасан, сен а нек тынгылайса? Огъесе айтыр затынг джокъмуду? *(Мыйыкъ тюбюнден ышарды.)*

Хасан: Сени разы этмей, къалай къояйым? Ол сен кызын къачыртхан кишиден эшитгенме, соргъанынг болса, кеси да айтырыкъды бу хапарны.

Хаджибий: Не хапарды ол, Хасан?

Хасан хапар айтады.

Хасан:

Къачхы кюн, ингирде Къасым деб бир малчы джаш, атха миниб, къошдан юйюне джолоучу болганды. Кюндюзюнден огъуна, къалын тубан тегерекни басыб, ууакъ, сууукъ джауум себелегенлей тургъаны себебли, ол, башына чырпа бёркюн къаблаб, юсюне да башлыгъы болгъан абычар плащны киеди. Аты юреннген джолундан аджашмай барлыгъына базыб, джюгенни билеккликлерин да бошлаб, терен сагъышха кетеди.

Элге джууукълашхан джерде, Дорбунлу Къаяны къатында, къара сууладан джыйылгъан ёзен суучукъ саркъады. Ол суучукъну къатында ким эсе да кесиб къоратхан уллу тал терекни дюккючюнден джетекле ёсюб, кёкен болгандыла.

Ма алайгъа джетерге аты неден эсе да илгенеди. Бёркюн да кёзлерине тартыб, сагъышлагъа бёлениб келген джаш, не болгъанын ангылаялмай, илгеннген атын тохтатыб, тегерекге сескекли къарайды. Къараса, алайгъа къарасын, тюз аллында бир къаралды ёрге сюелиб тура! Къолу, аягъы дегенча белгили зат эсленмейди.

Ёнге джолну ортасында уа, адам маталлы бир зат тургъаны хакъды! Къалай тюшдю эсе да, бу джерледе атайтмаз джашайды, ол джолоучулагъа тюбей туруучанды, деб айтыучулары эсине тюшюб къалады. Сора джашны джюре-

гин кьоркьюу кючлеб, кызыу уруб тебрейди. Къаны уюгъанча болуб, санлары ауур кёрюнюб башлайдыла. «Ай медет, не амалсыз сагъатымда тюбев къалды. Бюгюнлю бери, бир кёб ишлеб, бек арыгъанма. Кесим да кьошдан джукъ къабмай чыкыгъанма. Къарыусуз сагъатымда тюбев къалгъанына къара!» - дей, бек кьоркыгъанын кеси кесинден джашырыгъа кюреше, кыскыныкга киреди. Ол кёзюуде, ат бла къачыб къутулалармы эдим, деб келеди аны кёлюне.

Сора, къачаргъа джол излей, башын ары-бери буруб къарайды. Джол кёрмейди. Ол зат а, бу къайры къараса, алайда сюелиб турады!..

Разият: Ах мен джарлы, кёремисиз ол ишни! Къасым хариб не бек джунчугъан эди. Ол кёзюуде, болушлукъ излей, кимлени эсине тюшюрген болур эди экен кыйынлы?

Келимат: Тоба, деб айтайым, ол адамны джаны бир бек джерде болур эди ансы, акъылындан чыкъмай да къалай къалгъанды?!

Батал: Бусагъатдан сорууларыгъызны джууабын эшитириксиз. Ары дери Хасанны сёзюн бёлмегиз да, Чомургъа хапарны ахырына дери тынгыларгъа мадар беригиз, марджа.

Хасан: Джашны халы аманнга кетеди. Мени кьайры кьачарымы билиб, алайгъа сюелиб кьалады, юйюм кьуругъа башлагъанды деб, эс ташларгъа джетеди. Сууукъ ингир болса да, сыртына исси тер урады.

Сора, атайтмаз онгсузла бла кьызбайлагъа тиймейди, деб айтычулары эсине тюшеди да, кьоркьууу бираз кетеди. Тылпыуун алыргъа хауа джетмегенча, терен солуй, плащыны башлыгъын башындан алыб, бёркюн да мангылайындан кёлтюрюб, джелкеси таба тюртеди. Эсгериб кьараса, атайтмаз – джокъ. Кёзю кёргеннге ийнаналмай, тёгерекге да, аллында джолгъа да сымарлаб кьарайды. Атайтмаз – джокъ! Аллах, Сеннге минг шукур этеме, мени былай чырмаусуз кьойгъанынг ючюн дей, кёлю басыла тебрейди. Джюреги биягъындан да кьызыу ишлеб башлайды. Бу джол а – кьууаннгандан! Джунчугъанындан аязый, бёркюн да ызына тартыб, джолуна атланыр умут этгенлей, биягъы атайтмазны кёрюб кьояды!..

Келимат: Ды-ды-ды! Я Аллах, Сен сакъла аллай кьыйынлыкъдан. Юйде, сизни кьатыгъызда тургъанлай да, асыры кьоркьгъандан, санларым джызылдаб кьалдыла. Къасым кьыйынлыуа башындан сакъат болмай кьалгъанмы эди экен, джарлы джан?..

Хаджибий: Былай кьоркьуб, кыйынлашыб турлукъ болсанг, хапар тауусулгьунчу огьуна, сени сау-лугьунгу кыйгьысына кечерча боллукъду, ант этеме! Айт, Хасан, айт хапарынгы андан арысын.

Фатима: Тоба, биз да Келиматны халына джетерге теб-регенбиз кёб турмай (дейди Хасаннга кьараб).

Хасан да, аны алай нек айтханын ангылаб, Чомур таба кьараб ышарды.

Хасан: ...Не эсе да бир джарыкъ джырчыкьны мурулдай башлагъан джаш, сёзю кьысха бёлюнуб, шыбыла ургъанча, симсиреб кьалады. Аман сыйытлы болуб, энди уа не мадар болсун, бу палахдан кьалай кьутулайым деб, дыгаласха киреди. Ол кёзюуде, кюн, булутланы джырыб ётюб, джерге джарыгьын тёкгенча, бир оюм башына келеди да, джаш, бёркюн джелкеси таба тюртеди. Къараса, атайтмаз - джокъ! Ызына тартса уа, келиб, аллына сюелиб кьалады! Сора ол ангылайды аны кьоркьутуб тургъан не зат болгъанын. Ол тери бёркюнде джюнню бурмасы болгъанды! Болумну ангылагъанында, болгъан ишни саулай элни адамлары кёрюб тургъанча болуб, джаш бек джунчуйду. Къызбайлыкъ этгени ючюн кеси кесине айыб эте, терслик аны юсюнде болгъанча, гю-

нахсыз атына кьамчини джетдириб, джолуна кетеди. Ол ингирден сора бёркю мангылайын джабмагъанлай джюрюйдю деб, хапарын айтучандыла ол джашны таныгъанла, билгенле.

Чомур: *(Кюле-кюле)* О, кьой-кьой, джюн бурмадан кьоркья-юрке айланган бир кьарангы адамны хапарында атайтмаз бла тьобешиуге ушагъан не зат барды сора?

Дахир, туруб, акъыртын юйден чыгъады. Чыгъа барыб, сенчада анасыны тагъылыб тургъан къаблагъан чепкени бла уллу палтон джаулулгъун алады. Терезеден да хар джабыуну алыб, эшикге чыгъады да, бир затла да айта, чепкенни юсюне киеди. Хар бла джаулулукъну да башына атады.

Дахир: Тейри, Чомур, кёлюнг бламы сёлешдинг огъесе коммунист борчунг алаймы болду, ким биледи, ёнге, кесингден уллула бла кёб демлешдинг. Сени къаллай батырлыгъынг болгъанын бир сынайыкъ, айыб этме...

Юйде уа...

Хаджибий: Эй! Иги джаш! Бу сейирлик дуняда не зат да болургъа боллукъду. Ол кишини джаш зама-

нын бек иги билеме, киши сыртын джерге сал-
ма-гъан, кючлю, батыр джаш эди. Къоркъгъан
эсе уа, аны чуруму бар болур эди.

Хасан: Къой, Чомур, къой! Адамгъа уллу кёллю бо-
лургъа джарамайды. Аллахды билген кимни не
зат сакълагъанын.

Чомур кетер муратда ёрге къобады.

Чомур: Да, сау къалыгъыз! Бу таурухлагъа тынгыла-
гъандан озуб, тынчлыкъ-эсенлик да соралма-
дым. Алай болса да, къобуз согъулгъан юйде
рахатлыкъ болгъанына не сёз!? Аллах къууанч-
дан айырмасын, ашхы кечели болугъуз!

Батал: Кече узунду, не ашыгъыу барды, олтур бир ке-
сек.

Бары да ёрге тўрадыла.

Чомур: Огъай, алайсыз да кёб къалыб кетдим, тамбла эрт-
де турлукъма, къаты ишим барды.

Хаджибий: Да, къыйынсыз бол, сау бол бизни
джокълагъанынг ючюн!

Келимат: Тохта, нек ёрелединг? (Зухрагъа къараб)
Къызчыкъ, не болдунг?

Зухра: Хазырды.

Келимат: Ушхууур бишгенди, бир ауузлана бар.

Чомур: Сау бол, Аллах берекет берсин!
Бара-барайым.

*Чомур кетеди, Батал аны ашыра чыгъады.
Чомур, Баталны узакъ элтмей, тыш эшикден
огъуна ызына къайтарады. Кеси уа орам таба
атлайды. Кёб да баргъынчы, башы, аягъы, кьо-
лу белгили болмагъан бир ауангы аллына чыгъ-
ады да, къуш къанатларын кергенча, керилиб,
Чомургъа джууукълашады. Сора, алгъа силкине
да, Чомурну кёз аллында къанат къакъгъанча
къымылдай, тутушургъа излегенча, ёшюн уруш
этиб тебрейди. Чомур, андан илгениб, артха
атлаб башлайды.*

Чомур: Тоба, тоба, астагъа-фируллах, бу уа не зат бол-
ду? Эй, кимсе? Не керекди? Тохта! Бисмилля,
бисмилля...А-а-а...

*Чомур, ачы къычырыб, тентиреб, абыныб
джыгъылады да, эсин таишлайды. Ол къалаба-
лыкъда арбазда ит да къызыу юрюрге къалады.
Дахир да, Чомурну къатына келиб:*

Дахир: Бу юйюне ашхылыкъ келлик атеист кийик
мыллыкча нек сойланыб къалды! Джаны

чыгъыб кьалмагъа эди хадауусну. Къалай, не
бла болушайым экен мынга?

*Дахир джыгъылыб тургъан Чомурну башындан
энгишге къарайды. Бууунундан тутуб, къаныны
басымын сынайды. Ол кёзюуде ит неге чабханы-
на къараргъа чыкъгъан Баталны ауазы эшити-
леди.*

Батал: Не къалабалыкъ барды бу арбазда?

Дахир: *(Залгъа къараб)* Энди бу болушлукъсуз кьал-
лыкъ болмаз.

Батал: Бери чабыгъыз!

*Дахир алайдан терк джанлаб кетеди. Арбазда
томалыб джатхан Чомурну эслеб, Батал анга
болушургъа ашыгъады. Къатына барыб, билегин-
ден тутуб, ёрге къобарыргъа кюрешеди. Юйдегиле
бары да эшикге чыгъадыла. Къарангыда не болгъ-
анын ангылаб къоялмай, джунчуб сиреледиле. Ти-
ширыула арсар боладыла.*

*Эркишиле Чомурну, къобарыб, юйге джыядыла да,
тапчаннга таяндырадыла. Тиширыула да аланы
ызларындан юйге ашыгъыш киредиле. Эркишиле
Чомургъа эс джыйдырыргъа кюреше, бетин, ман-
гылайын мылы джанджаулукъ бла сюртедиле,
ичерге суу узатадыла. Ол кёзлерин ачханлай,
тиширыула анга соруума дегенни къуядыла.*

Фатима: Оу, мен джарлы, Чомур, не болуб кьалды сеннге?

Разият: Неден кьоркъдунг былай, кимге тюртюлюб кьалдынг кьарангыда?

Келимат: Ах, мен хариб, атайтмазны кьрюб кьойгъан болурму?

Чомур: У-у-у...

Тиширыулары джюреклерин кьоркъуу алады. Чомур да, аязый келиб, тили тутулуб, сёлешелмей кьалыб, кьолларын ёрге кёлтюрюрге кюре-шеди. Дахир эшикден ууакъ-ууакъ ышара киреди. Батал, аны кьёргенлей, болумну ангылаб, Дахирге, баишаладан джашыртын, джумдурукъ кьёргюзеди. Дахир да, имбаишларын кьымылдата, не билейим, дегенча белги береди.

Хасан: Халкъда джюрюген хапарлада бир керти ышан болмай кьалмайды. Табигъат бек сейирди, аны алкъын ачыкъланмай тургъан тахсалары кёбдюле. Джашауда джукъгъа уллу кёллю болургъа джарамайды.

(Джабыу джабылады)

Башлары:

Ал сёз	6
--------------	---

Джырла

Сенден келлик кёгюрчюн	13
Кюн да суйюнюб тиеди	20
Батханма да умут кёлге	21
Орайда	22
Акъмёлегим	24
Келечи	25
Кёлню къатына келиб	28
Ой, джаным кёзюм	29
Муратына джетсин	31
Джюрек джылыу табылса	32
Джарыт юйор төрюмю	33

Назмула

Нарт юзюкню ёзегисе	36
Ана таба бурурем	37
Тамбийланы Къасботха	38
Зарлыкъ	39
Алгъышлайма	41
Сакъларыкъма	42
Эсимде къурадым	44
Бир болайыкъ	46
Джакъынджик бла Джаубедек	47
Илешдиред суйюмюнг	51

Сюргюнден хапарла

Туугъан джеринде – ана къойнундача	54
Адамла бир-бирлерин сюерге керекдиле	59
Сюргюнде туугъан эгечлик	65
Къыйынлыкъла аны сындыралмагъандыла	70

Пьеса

Атайтмаз бла тюбешиу	76
----------------------------	----

Норий Шогаибович Созаруков

Стержень рода Нартов

Песни, стихи, рассказы, пьеса

Редактор: Биджиева Зарема Солтан-Муратовна

Корректор: Эркенова Асият Умаровна

Компьютерная верстка: Бостанова Светлана Анзоровна

Художественное оформление: Бостанова Светлана Анзоровна

Подписано в печать 03.10.2014

Формат 60 x 84/16. Объем 2,1 п.л.

Бумага офсетная. Гарнитура «Таймс»

Тираж 1500 экз. Заказ № 196

РГБУ «Карачаево-Черкесский РИПКРО»

г.Черкесск, Фабричная, 137

Отпечатано в ООО «Нартиздат»,

г. Черкесск, ул. 1-я Подгорная, 2